

LOZAN BARIŞ KONFERANSI SÜRECİNDE İÇ VE DIŞ KAMUOYU OLUŞTURMAYA YÖNELİK FAALİYETLER

Sezai Kürşat ÖKTE*

ÖZET

Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922 tarihinde, İsviçre'nin Lozan kentinde başlamış, 4 Şubat – 22 Nisan 1923 tarihleri arasında kesintiye uğramış, 24 Temmuz 1923 tarihinde Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir. Konferansa, Türkiye, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Müttefik Devletler (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) taraf, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği gözlemci olarak, Bulgaristan, Belçika ve Portekiz devletleri de kendileri ile ilgili konularda katılmışlardır.

Konferans, Türkiye açısından “Misak-ı Milli”nin gerçekleştirilmesi amacıyla, “Milli Mücadele”nin diplomasi alanında sürdürüldüğü; Müttefik devletler açısından Türkiye üzerinde uzun yıllardır devam eden çıkar ve menfaatlerinin sağlanması amacıyla her türlü diplomasi yollarının denendiği uluslararası bir platform olarak kullanılmıştır.

Konferansa taraf olarak katılan devletlerin kamuoylarının beklentileri, uzun yıllardır süren savaş ortamının bir an evvel sona ermesi, ülkelerinde huzur ve refahın sağlanmasıdır. Ancak, devlet yöneticileri ülkelerinin ulusal çıkarlarını gözetmek durumunda olduklarından, diplomasi ve aynı zamanda propagandanın her türlü yoluna başvurmak suretiyle devlet politikalarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Lozan Barış Konferansı sürecinde kamuoyu oluşturmaya yönelik olarak, dönemin yazılı basın olanaklarından etkin şekilde yararlanılmıştır. Karşılıklı ülke kamuoylarının etki altına alınmasına ve dolaylı olarak konferans katılımcıları üzerinde kamuoyu baskısı oluşturulmasına gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Lozan Barış Konferansı, Kamuoyu, Propaganda, Karşı Propaganda.*

ABSTRACT

The Conference of Lausanne started in Lausanne, Switzerland in 1922. The conference was interrupted between 4 February and 22 April 1923 and ended in 24 July 1923 as the peace treaty signed. Turkey, Greece, Romania, Serbia and the Allies (Great Britain, France, Italy and Japan) were the main participants of the conference whereas the U.S. and the Russia attended to the conference as observers. In addition to these countries, Bulgaria, Belgium and Portugal attended to the conference to resolve the issues related to them.

The Conference of Lausanne was a diplomatic tool for Turkey in order to achieve National Pact (Misak-i Milli) and pursue the War of Independence diplomatically. On the other hand, the Allies tried to use the conference as a diplomatic platform where they could pursue their national interests.

The main expectation of the societies of the both parties was to end the devastating war as soon as possible and live in a peaceful environment again. However, the governments of both parties tried to fulfill their governmental policies during the conference by using propaganda and diplomatic tools since they had to protect their national interests.

During the Conference of Lausanne, parties used press effectively to create public opinion. By using press, parties tried to influence society and participants who attended to the conference.

Key Words: *The Conference of Lausanne, Public Opinion, Propaganda, Counter-Propaganda.*

*Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Barışa Giden Yol ve Lozan Barış Antlaşması'nın Önemi

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin yenilgisiyle sonuçlanmış, Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri arasında, 30 Ekim 1918 tarihinde, Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.¹ İtilaf devletleri bu mütarekenin yedinci maddesine dayanarak,² Osmanlı Devleti topraklarını işgale başlamışlardır. İşgallerin nihai hedefi, 1815 tarihli Viyana Kongresi'nden beri uluslararası politika gündeminde olan ve "Şark Meselesi" diye adlandırılan sorunun son safhasının gerçekleştirilmesidir.³ Osmanlı Devleti topraklarının tamamen paylaşılmasına yönelik olan bu safhanın temelleri ise İtilaf devletlerinin, 1915-1917 yılları arasında kendi aralarında yapmış oldukları gizli anlaşmalarla atılmıştır.⁴

Özellikle Yunanlılar tarafından İzmir'in işgali, Rum ve Ermeni azınlıkların ülkenin çeşitli bölgelerindeki faaliyetleri sonucu, Anadolu Türk Toplumunu "*milletçe yok olmaktan kurtulmak*" amacıyla, Milli Mücadele'ye başlamıştır. Önceleri yerel ve bölgesel direnişler halinde başlayan mücadele,⁵ 1919 yılı ortalarından itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, planlı ve koordineli olarak Türk milleti tarafından sürdürülmüştür.

1919-1922 yılları, ülkeyi işgal eden emperyalist güçlerle ve varlığının devamını bu güçlerin isteklerine uymada gören İstanbul Hükümeti ve Saltanat yanlılarıyla yapılan mücadeleyi kapsamaktadır. Bu süreçte öncelikle "Milli İrade" tesis edilmiş, "Milli Birlik ve Beraberlik" sağlanmış ve milletçe teşkil edilen düzenli orduyla, Yunan kuvvetleri kesin bir yenilgiye uğratılmıştır. Elde edilen askeri başarının siyasi olarak onayı, 11 Ekim 1922 tarihinde İtilaf devletleri ile T.B.M.M. arasında imzalanan Mudanya Mütarekesi ile sağlanmıştır.⁶ Bu mütareke, gelecekte uluslararası düzeyde yapılacak olan barış antlaşmasına askeri ve siyasi zemini hazırlamış olması bakımından önem taşımaktadır.

Şüphe yok ki, Türk milletinin "Kurtuluş Savaşı" ile Anadolu'da kazandığı kesin sonuçlu başarı, Lozan Barış Antlaşması'na giden yollardaki iç ve dış engelleri ortadan kaldırmıştır. Barışı, Türkiye'nin ve Türk milletinin yok olmasında, bölgede tam bir sömürgecinin kurulmasında gören İtilaf devletleri, 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'ne imzalatırılan Sevr Antlaşması⁷ projesini uygulamanın imkânsız olduğunu anlamışlardır.

¹ Selahattin Tansel; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt I, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1977, s.25.

² İsmail Soysal; **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.12.(Yedinci Madde: "*Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması*")

³ Enver Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2007, s.203-204. "*Şark Meselesi, politika terimidir. İlk 1815'te Viyana Kongresi'nde kullanıldı ve ondan sonra, siyaset adamlarıyla tarihçiler nezdinde kredi kazandı. XIX. Yüzyılın ilk yarısında "Şark Meselesi" genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı asrın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, yirminci yüzyılda da İmparatorluğun bütün topraklarının bölüşülmesi manasında kullanıldı.*"

⁴ Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasal Tarihi**, Cilt I, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1992, s.99-135.(İstanbul Antlaşması, 12 Mart / İngiltere,10 Nisan 1915 / Fransa, Rusya arasında; Londra Antlaşması, 26 Nisan 1915, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında; Sykes-Picot Antlaşması, 26 Nisan 1916, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında; St. Jean de Maurienne, 19-21 Nisan 1917, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılmıştır.)

⁵ M.Tayyib Gökbilgin; **Milli Mücadele Başlarken**, 2 Cilt, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

⁶ Soysal; **a.g.e.**, s.69-74.

⁷ Sina Akşin; **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.341-344.

Türkiye ile İtilaf devletleri arasında kesin bir barışı sağlamak için 20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Barış Konferansı⁸, I. Dünya Harbi sonunda yapılmış olan en gerçekçi uluslararası barış konferansıdır. Daha önce Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'la barış akdi için yapılmış olan konferanslara yalnız galip devletler iştirak etmiştir. Bu Konferanslarda antlaşma şartları tek taraflı olarak kararlaştırıldıktan sonra mağlup devletlere zorla kabul ettirilmiştir.⁹ Lozan Barış Konferansı ise, galip-mağlup devlet farkı gözetmeksizin toplanan ilk barış konferansıdır.

Konferansta Türkiye'yi Büyük Millet Meclisi tarafından Hariciye Vekilliğine seçilen İsmet Paşa başkanlığında bir heyet temsil etmiştir (EK-I). Konferans, 4 Şubat-22 Nisan 1923 tarihleri arasında kesintiye uğramıştır.¹⁰ Konferansa, çağırılan devletler olarak dört Müttefik Devlet: İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya; tüm görüşmeler için çağrılan devletler: Türkiye ve Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Amerika Birleşik Devletleri; Boğazlar Rejimi üzerindeki görüşmelere çağrılan Sovyet Rusya ile hem Boğazlar Rejimi, hem de Trakya sınırına ilişkin konulardaki görüşmelere çağrılan Bulgaristan; belirli konulardaki görüşmeler ve belirli hükümler için Belçika ve Portekiz katılmıştır.¹¹

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla¹² Türkiye, genel olarak 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli'yi¹³ gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Lozan Barış Antlaşması hakkında vermiş olduğu beyanatta: *“Lozan Muahedesi, Türk Milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahedenamesi'yle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın yıkılışını ifade eden bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte eşi geçmemiş bir siyasi zafer eseridir”*¹⁴ demek suretiyle, antlaşmanın Türk milletinin varlığı ve bağımsızlığı için ne denli önem taşıdığını, Osmanlı Devleti tarihindeki yerine de vurgu yapmak suretiyle açıkça belirtmektedir.

İç Kamuoyunun Durumu ve İç Kamuoyunun Lozan Barış Konferansı'ndan Beklentileri

Türk milleti, 1918 yılında başlayan işgallere karşı öncelikle yerel ve bölgesel direnişlerle daha sonra düzenli ordu ile karşı koymuş ve özellikle İngiltere'nin desteklediği Yunanlıları kesin sonuçlu bir harple yenerek, barış konferansına muzaffer bir taraf olarak katılma hakkını kazanmıştır. Bu başarının yanında; 1920-1921 yılları arasında yapmış olduğu; Gümrü (2 Aralık 1920), Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Ekim 1921) Anlaşmaları'yla¹⁵, Misak-ı Milli'de belirlenmiş doğu sınırını güvenlik altına almıştır. T.B.M.M. Hükümeti ile Fransa Cumhuriyeti arasında, 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Anlaşması yapılmıştır.

⁸ Soysal; **a.g.e.**, s.67-242; Gotthard Jaeschke; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.13.; Seha L. Meray; **Lozan Barış Konferansı**, Ankara Üniversitesi SBF Yayını. Ankara, 1969. (**Uluslararası Literatürde**; *“Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lausanne Konferansı, 1922-1923”*)

⁹ Armaoğlu; **a.g.e.**, s.144-148.; (7 Mayıs 1919'da Almanya ile Vaersailles; 10 Eylül 1919'da Avusturya ile Saint Germain; 27 Kasım 1919'da Bulgaristan ile Neuilly; 4 Haziran 1920'de Macaristan ile Trianon)

¹⁰ Jaeschke; **a.g.e.**, s.33; Utkan Kocatürk; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.378.

¹¹ Soysal; **a.g.e.**, s.77.

¹² Jaeschke; **a.g.e.**, s.38; Kocatürk; **a.g.e.**, s.390; Soysal; **a.g.e.**, s.93-94.

¹³ Sina Akşin; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.272-275.

¹⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.136.

¹⁵ Jaeschke; **a.g.e.**, s.131, 145, 164; Soysal; **a.g.e.**, s.17-47. (Gümrü, Ermenistan ile; Moskova, Sovyet Rusya ile; Kars, Ermenistan-Azərbaycan-Gürcistan ile yapılmıştır)

Böylece; T.B.M.M. Hükümeti, Fransa tarafından hukuksal açıdan tanınmış ve Misak-ı Milli metni İtilaf devletlerinden birine kabul ettirilmiştir¹⁶.

Gerçek olan şudur ki, Anadolu Türk halkı, 1911-1922 yılları arasında dört büyük savaş yaşamış, cepheden cepheye koştuktan yorulmuştur. Ülkenin iktisadi kaynakları tükenme noktasına gelmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin yaklaşık üç yüz yıldır yabancılara tanıdığı kapitülasyonların ve Avrupa devletlerinden aldığı borçların sorumluluğu da yeni Türk Devleti'ne yüklenmiştir. Dolayısıyla, Lozan Barış Konferansı aynı zamanda gelecekteki Türk iktisadi kalkınmasının da yolunu açacak veya kapayacak bir uluslararası ortam olarak görülmektedir.

Denilebilir ki, Türkiye için Lozan Barış Konferansı, Misak-ı Milli'nin İtilaf devletleri tarafından kabul edilene kadar Milli Mücadele'nin diplomasi alanında sürdürülmesidir. Özellikle Yunan harbinde sağlanan askeri başarıyla, askeri gücün dinamik yapısı, Türk diplomasisini, askeri gücün sağlayacağı yaptırım imkânından da istifadeye yönlendirmektedir.

Milli Mücadele sürecinde Sovyet Rusya ile geliştirilen yakın ilişkilerin, konferans esnasında da diplomatik alana yansıtacağı beklenmektedir. Ayrıca, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında bölgedeki çıkarları bakımından yaşanan sorunlar, müttefik birliğini sarsmıştır.¹⁷ Türk diplomasisi bozulmaya başlayan bu ortaklıktan da istifade etmenin yollarını aramaktadır.

Türk kamuoyunun Lozan Barış Konferansı'ndan en önemli ve öncelikli beklentisi, Mustafa Kemal'in "*Yurtta barış, dünyada barış*" özdeyişinde olduğu gibi bir an evvel barışın sağlanması ve yıllarca süren savaşın yarattığı yıkımlardan kurtulmaktır.

Dış Kamuoyunun Durumu ve Dış Kamuoyunun Lozan Barış Konferansı'ndan Beklentileri

İngiliz Kamuoyu:

Lloyd George Kabinesi 19 Ekim 1922'de istifa etmiş, Bonar Law Kabinesi 23 Ekim 1922'de kurulmuştur. Yeni kurulan kabinede Lord Curzon Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmiştir.¹⁸ İngiliz siyasal tarihinin en istikrarsız dönemi olan 1920-1922 yılları arasında İngiltere üç genel seçim yaşamıştır. İrlanda sorunu İngiliz siyasetine hâkim olmuş, ülkede sürekli bir buhran ve kitlesel işsizlik tehdidi iktisadi yapıyı bozmuştur.¹⁹

Barış yanlısı yeni Başbakan Bonar Law, İngiliz kamuoyunun da savaşın yeniden başlamasına karşı olduğuna inanmaktadır. İngiliz siyasilerinin kendi aralarındaki yazışmalardan da, İngiltere meclisinde iktidar ve muhalefetin, basın, ordunun ve genel kamuoyunun barış yanlısı tutumları görülmektedir. Özellikle halk, ülke muzaffer olsa bile, bir savaşın maliyet ve sonuçlarının arzulanır şeyler olmadığına inanmaktadır. Ayrıca kamuoyu ülke içinde yaşanan iktisadi problemler nedeniyle hoşnutsuzdur. İngiliz Genelkurmayı da Türk-Yunan savaşı esnasında Hint Müslümanlarının olayları çok yakından izlediğini ve İngiliz politikasından duydukları kaygıyı gündeme getirerek, "İngiltere'nin karşısındaki Müslüman tehdidine" dikkat çekmektedir. Bu büyük İslam silahını kullanarak İngiltere'ye

¹⁶ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.149.

¹⁷ İsmet İnönü; **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s.334; Seha L. Meray; **Lozan Barış Konferansı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını No: 291, Ankara, 1959, s.VI-VIII (İsmet İnönü'nün Önsözü); Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s.82.

¹⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu; **Trakya'da Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s.456; Kocatürk; **a.g.e.**, s.358-359.

¹⁹ Sevtap Demirci; **Belgelerle Lozan 1922-1923**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s.43-44.

saldırmaya kalkışmayan Mustafa Kemal'e karşı daha ılımlı bir yaklaşım gösterilmesini önermektedir. Mustafa Kemal'in bu hareket tarzını uzun süre devam ettiremeyeceğini ve barışa ulaşamazsa bu silahı kullanmaya hazır olduğunu öne sürmektedir.²⁰

Bu düşünceler çerçevesinde, İngiltere'nin genel çıkarları ve Ortadoğu'daki menfaatleri bakımından Lozan Konferansı'nın başarıyla sonuçlandırılması şarttır. İç koşullar ve uluslararası durum göz önüne alındığında, İngiltere'nin önemli bir askeri maceraya atılması çok zor görülmektedir. Dolayısıyla, İngiltere açısından bir sonuca varmanın tek yolu barışın bir an evvel diplomasi yoluyla sağlanmasıdır.²¹

Fransız Kamuoyu:

1920'lerden itibaren giderek Türkiye lehinde bir tutum takınan Fransız kamuoyu, Ağustos-Eylül 1922'deki Türk zaferini adeta Fransa'nın ve adaletin zaferi olarak değerlendirmiştir. Ancak, Fransız kamuoyu 1922 Kasım ayından itibaren ani bir değişimle tamamen Türklere karşı bir tutum takınmış ve bu durum Lozan Konferansı öncesinde, Fransız Hükümetinin konferansta izleyeceği politikayı da önemli ölçüde etkilemiştir.²²

Fransız kamuoyundaki bu tutum değişikliğinin nedenleri, Akyüz tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

“ Fransa ile Türkiye'nin arasını açmak, Fransa ile İngiltere'nin arasının açılabileceği izlenimi vermek ve T.B.M.M. Hükümetini aşırı, güvenilmez, kendisiyle anlaşılabilir, yabancı düşmanı olarak göstermek amacıyla; ağırlıklı olarak İngiliz basını tarafından yapılan propaganda Fransız kamuoyu ve Fransız hükümeti üzerinde etkili olmuştur... ”

“ Fransa'nın tazminat ödememekte direnen Almanya'yı yola getirmek için İngiltere desteğine ihtiyaç duyması nedeniyle, Türkiye'ye olan desteğini çekme yönünde yapılan baskı kamuoyu ve hükümeti etkilemiştir... ”

“ Bonar Law'ın İngiltere Başbakanlığına gelmesi Fransa kamuoyunda sevinçle karşılanmış, Fransız çıkarlarını baltalayan Lloyd George engeli ortadan kalkmıştır. Yunanistan'da ise Fransızların nefret ettiği Konstantin'in tahttan ayrılması, kamuoyunu rahatlatmış, Venizelos'un tekrar yönetime gelmesi, kamuoyunun İngiltere ve Yunanistan'a karşı olma nedenlerinden birini daha ortadan kaldırmıştır... ”

“ Barışın müttefiklerce I. Dünya Savaşının tasfiyesi gibi ele alınmak istenmesi çerçevesinde; Kasım 1922'de Fransız kamuoyu artık yeni Türk zaferini değil, 1918 yenilgisini hatırlamaktadır.”²³

Fransız kamuoyunun, Barış Konferansından beklentileri doğal olarak kendi ülkelerinin menfaatlerinin azami ölçüde sağlanabilmesidir. Bu amaçla, Türkiye'ye karşı tutumlarını değiştirmişler ve başlangıçtaki İngiliz dostluğuna sıkı sıkıya sarılmışlardır. Ancak, bu değişimde İngiliz propagandasının önemli etkisinin olduğu değerlendirilebilir.

²⁰ A.g.e., s. 47-49.

²¹ Demirci; a.g.e., s.49.

²² Yahya Akyüz; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1988, s.325.

²³ A.g.e; s.326-348.

İtalyan Kamuoyu:

İtalyan kamuoyu; Türkiye’de meydana gelen gelişmelerde İtalya’nın soruna bakış açısında haklı olduğu, Türklerle silahlı bir çatışmaya girmeden sorunların barışçı yollardan çözümlenmesinin gerektiği, Türklerin özellikle İtalya’nın dostluğuna değer vermesinin önemli olduğu genel kanaatlerini taşımaktadır.²⁴

Mudanya Mütarekesi sonrası, Türkiye’de meydana gelen gelişmeleri ve gelecekteki Lozan Barış Konferansı’ndan beklentilerini, İtalya’nın İstanbul Yüksek Komiseri Kont Sforza şu şekilde açıklamaktadır:

“İtalyanların yasal çıkarlarının Türkiye’de yayılması için, aşmamız gereken engeller olacaktır kuşkusuz. Başkalarının özel ve kötü niyetli engellerini düşünmeye gerek yok... Türk halkı İtalya’nın, ta başından beri, Türkler için tam adalet istediğini bilir... iyi niyetle, esneklikle ve ekonomiyle ilgili adil bir Türk-İtalyan işbirliği konusunda kesin kararlılıkla Türkiye’de manevi, sınaî ve ekonomik alanlarda büyük ve barışçıl bir geleceğe sahip olabiliriz.”²⁵

Bu beyanattan da anlaşılacağı üzere, İtalyan kamuoyu doğal olarak ülke menfaatlerinin gerçekleşmesi çerçevesinde barışın bir an evvel sağlanmasını, buna bağlı olarak, İtalya’nın ekonomik ve yasal çıkarlarının sürekli göz önünde tutulması beklentisindedir.

Yunan Kamuoyu:

Eylül 1922’de yaşanan Türkiye hezimetini, Yunanlılar bakımından Küçük Asya felaketi olarak değerlendirilmektedir. Bu yenilgi sonrası ülkede ordu mensuplarının başlattığı ihtilal 26 Eylül 1922’de Atina’ya ulaşmıştır. Kral Konstantin tahttan çekilmiş, hükümet istifa etmiş, meclis dağıtılmıştır. İhtilalcılar son bir çaba olarak Trakya Cephesinin takviye edilmesine uğraşmaktadırlar. Eylül 1922’den itibaren, Anadolu’dan, Yunan adalarına ve Yunanistan’a doğru büyük bir Hıristiyan göçü başlamıştır. Birçok ulusların gemileri, göçmenleri almak üzere Küçük Asya olarak adlandırılan Anadolu limanlarına gelmiş, göçmenleri Yunanistan’a taşımaya başlamışlardır.²⁶

Mudanya Mütarekesi sonrası Doğu Trakya boşaltılmış, bunu İstanbul ve çevresindeki Rumların büyük göçü izlemiştir. Bu derece büyük sayıda Rum ve Ermenilerden oluşan göçmen kitlesinin Yunanistan’a gelişi, daha evvel Rusya ve Bulgaristan’dan gelenlerle birleşince yaklaşık 1.200.000 kişiyi bulmuştur. Yunanistan açısından Anadolu felaketinin en ciddi sonuçlarından biri olmuş ve savaştan sonra çok az ülkenin başa çıkabileceği kadar büyük çapta sosyal, ekonomik ve idari meseleler de ortaya çıkmıştır.²⁷

Küçük Asya felaketine sebep olan generaller ve subaylar, vatana ihanet suçundan yargılanmaya başlamışlardır. İngiltere her zaman olduğu gibi Yunanistan’a olabildiğince destek sağlamakta, ancak yargılananların idamı halinde diplomatik ilişkilerin kesileceği yolunda da tehdidini sürdürmektedir.²⁸

²⁴ Fabio L.Grassi, **İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 178-179.

²⁵ Grassi; **a.g.e.**, s. 179-188.

²⁶ Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002, s. 448-449.

²⁷ Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 96-104.

²⁸ Smith; **a.g.e.**, s. 453-460.

Ülkede yaşanan bu karmaşık ortamda Yunan kamuoyunun Lozan Barış Konferansı'ndan öncelikli beklentisi, göçmenler sorununun bir an evvel çözümü ve ahali mübadelesinin sağlanmasıdır. Şüphe yok ki, Yunan halkı, ulusal gelişimin sağlanarak ülkede huzur ve refahın oluşmasını beklemektedir.

Ermeni Kamuoyu:

Lozan Barış Konferansı'nın toplanacağı kesinleşince bu konferansa yetkili üye olarak Ermeni heyetinin de kabulü için heyet adına, Ermeni Cumhuriyeti Heyeti Reis Vekili Hadisyan tarafından Fransa, İngiltere, İtalya hükümetlerine 18 Kasım 1922 tarihinde bir mektupla müracaat edilmiştir. Bu mektupta, Yakın Doğu meselesi görüşülürken, Ermeni sorununun da gündeme geleceği belirtilmekte ve Ermeni milletinin sorunları dile getirilerek Sevr Antlaşması'nda kendilerine verilen taahhütler çerçevesinde "Büyük Ermenistan" beklentisi dile getirilmektedir.²⁹

Lozan Barış Konferansı Öncesi İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler (11 Ekim 1922-20 Kasım 1922)

Bilindiği üzere, Türk Kurtuluş Savaşı askeri alanda kazanılan başarıyla sona ermiştir. 11 Ekim 1922 tarihinde, T.B.M.M. Hükümeti, İngiltere, Fransa, İtalya arasında Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Mütareke koşulları, 14 Ekim'de Yunanistan tarafından da kabul edilmiştir.³⁰ Mudanya Mütarekesi; hükümleri, kapsam ve özellikleri bakımından, savaşan silahlı kuvvetler arasında yapılan basit bir ateşkes anlaşması değildir. Uluslararası niteliklere sahiptir. Türk milletini yok etmeyi, topraklarını aralarında paylaşmayı amaçlayanların tasarladığı Sevr Antlaşması'nı tamamen yürürlükten kaldıran, Lozan Antlaşması'na açılan yolların ilk ve en önemli başlangıcı, bağımsızlık ve özgürlük kapısıdır.

Mütarekeyle ilgili olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın kutlama beyannamesi Anadolu Ajansında şu şekilde yayınlanmıştır;

“Ankara 12 AA – Büyük Millet Meclisi'nin dünkü toplantısında Hariciye Vekili'nin beyanatından sonra vaki olan teklif üzerine, Garp Ordularımız Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri'ne Mudanya Konferansındaki mesai ve muvaffakiyetinden dolayı Meclis adına teşekkür beyan edilmesi kararlaştırılmıştır.”³¹

Mudanya Mütarekesi'nin 15 Ekim 1922 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesiyle başlayıp³², Türk Murahhas Heyetinin 8 Kasım tarihinde Lozan Barış Konferansı'na katılmak üzere hareketlerine³³ kadar geçen süreçte iç ve dış kamuoyunun gündeminde iki önemli husus vardır; “Lozan Barış Konferansı'nda Türk tarafını kimler temsil edecektir? Türk tarafının Barış Konferansında talep ve istekleri neler olacak, nasıl bir diplomasi izleyecektir?”

²⁹ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987, s. 892-997: “Sevr Antlaşmasının onaylanmaması sebebiyle Ermeni milleti ıstıraplar içerisinde. Paris ve Londra Konferanslarını müteakip yayınlanan raporda; -Ermenilerin savaşa girmelerinin kendilerini ağır felâketlere uğratmış olması itibarıyla vaziyetleri özel olarak göz önüne alınmalıdır.... Ermenilerle savaş alanında beraber bulunmuş olan müttefik devletler tarafından birçok defalar Ermeni milletine yapılan parlak vaatleri ve bütün bu gerçekleri göz önüne alarak bu mektubumla Ermeni Cumhuriyeti temsilcilerinin müttefik devletlerin uygun görecekları her ne ad ve ünvanla olursa olsun bu kongreye girmelerine izin verilmesini sizden rica etmekle şeref duyarım...”

³⁰ Genelkurmay Başkanlığı; **Türk İstiklal Harbi II nci Cilt, Batı Cephesi**, 6 ncı Ks., IV. Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1969, s.88-89; Soysal; **a.g.e.**, s.69-74.

³¹ Ali Naci Karacan, **Lozan**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.25.

³² **Türk İstiklal Harbi II. Cilt**, 6. Ks., s.89; Jaeschke; **a.g.e.**, s.1; Kocatürk; **a.g.e.**, s.357.

³³ İnönü, **a.g.e.**; s.319.

İstanbul Hükümeti son Sadrazamı Tevfik Paşa'nın, 17 Ekim tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere yazmış olduğu telgraftan³⁴, İtilaf devletlerinin yapılacak olan barış görüşmelerine İstanbul ve Ankara temsilcilerini birlikte davet ettikleri anlaşılmaktadır.

Konferans öncesi kamuoyu gündemini oluşturan; Lozan'da Türk tarafını kimler temsil edecek? Sorunu, öncelikle Mustafa Kemal'in Sadrazam Tevfik Paşa'ya 18 Ekim'de yazmış olduğu ilk cevabi telgrafla çözülmeye başlanmıştır. "...TBMM ordularının kazandığı kesin muzafferiyetin doğal sonucu olarak yakında toplanacak Barış Konferansında Türkiye Devleti yalnız ve ancak TBMM Hükümetince temsil olunur..."³⁵ Mesajıyla başlayan karşılıklı yazışmalar süreci, 27 Ekim tarihinde Fransa, İngiltere ve İtalyan hükümetlerinin, Ankara T.B.M.M. Hükümetini, "Doğu'da harbe son verecek bir antlaşma akdi maksadıyla müzakereleri 13 Kasım'da Lozan'da açmak için mümessiller göndermeye davetle şeref duyarlar"³⁶ şeklinde ki davetine kadar devam etmiştir.

T.B.M.M. Hükümeti ve aynı zamanda Babıâli'ye yapılan bu davet ile Sadrazam Tevfik Paşa'nın konferansa katılım hakkında göndermiş olduğu telgraflar üzerine yapılan meclis görüşmeleri çok sert tartışmalara neden olmuştur. Nihayetinde yeni Türk devletinin tek temsilcisinin T.B.M.M. olduğu, Saltanatın kaldırıldığı, T.B.M.M.'nin 1 Kasım 1922 tarihli celsesinde kabul edilen kanunla tespit edilmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti ortadan kaldırılmakta ve tarihe intikal ettirilmektedir. Aynı zamanda meclis, Lozan Murahhas heyetine yaptığı tavsiyeler ve verdiği talimatla da Misak-ı Milli'yi vazgeçilmez bir esas olarak kabul etmektedir.³⁷

³⁴ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Belgeler**, Cilt III, TTK, Ankara, 1999, s.1831(Belge 260): "Tanrının yardımı ile kazanılan başarı, bundan böyle İstanbul ile Ankara arasında çıkmış olan anlaşmazlığı ve ikiliği kaldırmış, ulusal birliğimizi sağlamış olup, ancak Düvel-i Müttefika ile aramızda barış henüz yapılmamış olmasından dolayı, Avrupa kentlerinden birinde yakında toplanacağı belli olan barış konferansına eskisi gibi her iki yanın çağrılacağı bilindiğinden, ulusal esenliğimize ilişkin önemli maddelerin önce aramızda görüşülmesi ve saptanması yolunda hazırlıklarda bulunarak sözü geçen konferansta birlik olarak ulusun haklarının savunulmasına çaba harcanması sizce de onaylanacağına tam inancım bulunduğundan, bu yolda övücümüzle görüşüp anlaşmak üzere, durumu bilen ve güveninizi kazanmış bir kimsenin buraya çok gizli yönergelerle ve elden geldiğince çabuklukla gönderilmesi dileğimizeyiz. Efendim. 17.10.1922(imza: Sadrazam Tevfik)"

³⁵ Gazi Mustafa Kemal; **Nutuk-Vesikalar**, s.1831(Belge 261).

³⁶ Zeki Sarıhan; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 779.

³⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu; **Trakya'da Milli Mücadele**, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.104, Vesika No.54; 1.Doğu sınırı: "Ermeni Yurdu" söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir. 2.Irak sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul Livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacak. 3.Suriye sınırı: Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re'si İbn Hani'den başlayarak Harim Müslimiye, Meskene, sonra Fırat Yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşacak. 4.Adalar: Duruma göre davranılacak, kıyılarına pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak. 5.Trakya sınırı:1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak. 6.Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi. 7.Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası: Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek. 8.Kapitülasyonlar: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır. 9.Azinlikler: esas mübadeledir. 10.Osmanlı borçları: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsub edilecek, olmazsa yirmi yıl ertelenecek. Duyun-u Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa sorulacak. 11.Ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olamaz. 12.Yabancı kuruluşlar: Yasalarımıza uyacaklar. 13.Bizden ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli'nin ilgili maddesi geçerlidir(**Birinci Madde**: "Osmanlı Devleti'nin yalnızca Arap çoğunluğuyla yurt edinilmiş olup, 30 Teşrinievvel 1918 tarihli Mütareke'nin yapıldığı sırada düşman orduların işgali altında kalan kısımlarının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri oylara göre tayin edilmek lazım geleceğinden, belirtilen Mütareke hattı dahil ve haricinde dinen, irfanen, emelen birleşmiş ve yekdiğerine karşılıklı hürmet ve fedakarlık hissiyatıyla dolu ve ırki ve toplumsal hakları çevre şartlarına tamamiyle riayetkar Osmanlı İslam çoğunluğuyla meskun bulunan kısımlarının tamamı hakikaten ve hükmen hiçbir ayrılma kabul etmez bir bütündür.") 14.İslam cemaat ve vakıflarının hakları eski anlaşmalara göre sağlanacaktır.

T.B.M.M.'nin 3 Kasım 1922 tarihli toplantısında hükümet, Lozan Barış Konferansı'na seçilmiş murahhas ve müşavir heyetini meclise takdim etmiştir.³⁸ Böylece iç ve dış kamuoyu gündemini oluşturan sorunlardan birincisi ortadan kalkmıştır. Lozan Konferansı dolayısıyla Padişah idaresindeki İstanbul Hükümeti'nin sebebiyet vermek istediği ikilik, Saltanatın ve buna bağlı hükümetin ortadan kaldırılması suretiyle çözümlenmiş, Türk milleti kendi kaderine kayıtsız şartsız egemen olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. İstanbul Hükümetinin de konferansa davetiyle iç kamuoyunda meydana gelen hoşnutsuzluk da giderilmiştir. Bu gelişme, T.B.M.M. ve İstanbul hükümetlerini aynı anda konferansa davet ederek, geçmişten gelen alışkanlıkla bu ortamı istismar etmeye çalışan İtilaf devletleri için de konferans öncesi gerçek bir uyarı niteliğindedir. Bu suretle, muhtemel bir Sevr tadilatının Lozan Barış Konferansı'nda gündeme getirilme düşüncesi de boşa çıkarılmıştır.

Barış Konferansı öncesi iç ve dış kamuoyunun merakla beklediği konulardan diğeri ise; "Türk tarafının talep ve istekleriyle bu amaçla izlenecek muhtemel diplomasi yollarıdır." Bu konuda, Mustafa Kemal Paşa tarafından kamuoyuna verilen ilk ayrıntılı bilgi; Bursa gezisi sırasında Amerikan haber ajansı "*United Press*" muhabiri Dr. Edward King'in yaptığı mülakatta görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa bu mülakatta, Türk tarafının öncelikli beklentisinin Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek olduğunu ve kapitülasyonların kesinlikle kabul edilmeyeceğini açık olarak belirtilmektedir. Muhabirin; "*Amerika ve Avrupa efkar-ı umumiyesine (kamuoyuna) daha bazı şeyler bildirmek arzu buyurur musunuz?*" sorusunu, şu şekilde yanıtlamıştır:

*"Amerika, Avrupa ve bütün medeni dünya bilmelidir ki, Türkiye halkı her medeni ve yetenekli millet gibi, kayıtsız şartsız hür ve bağımsız yaşamaya kesinlikle karar vermiştir. Bu meşru kararı bozmaya yönelik her kuvvet, Türkiye'nin sonsuza dek düşmanı kalır. Bu hususta insanlık ve medeniyet dünyasının temiz vicdanı, kesinlikle Türkiye ile beraberdir. Memleketimizin zulümle uğradığı yıkımları imar ve yıllardan beri türlü engeller altında baskıya uğrayan iktisat hayatımızın haklı ve hukuki gelişmesini sağlamak, teknik, kültür ve bilgi içinde çalışkan bir hayata kavuşmak barış ilkemizdir."*³⁹

Bilindiği üzere kamuoyu; "*Siyasi nutuk ve yazılardan, halkı heyecanlandıran haberlere kadar her fırsatta, iddialara mesnet teşkil etmek üzere öne sürülen; arkasına sığınılan; şahit gösterilen; ikna edilmeye çalışılan; hesap soran veya soracak olan; aydınlatılmasını isteyen; tatmin edilmesini bekleyen ve tatmine çalışılan görülmez varlık ve güç*"⁴⁰ olarak tanımlanmaktadır.

Bu tanımlama bağlamında görüldüğü gibi; Mustafa Kemal Paşa'nın dış kamuoyunun yönlendirilmesi ve bilgilendirilmesi amacıyla belirttiği hususlar, Türk tarafının Barış Konferansından beklentilerini net olarak ortaya koymaktadır. Türk devletinin görüşü, Türk Kurtuluş Savaşı'nın lideri tarafından dürüstçe ve herhangi bir çarpıtıcı yoruma yer vermeden açıklanmakta, günün koşullarında kamuoyu oluşturmak amacıyla kullanılacak en önemli kitle iletişim aracı yazılı basının kaynağı olan, uluslararası bir ajanstan istifade edilmektedir. Bu sayede özellikle dış kamuoyunun ve konferansta yer alacak temsilcilerin, Türklerin görüşü ve savunacakları ilkeler hakkında bilgilendirilmeleri sağlanmıştır.

³⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 24, 3.11.1338, s.326-334.

³⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, s.69.

⁴⁰ Seha L. Meray; "*Halk Efkarı ve Yoklaması*", SBF Dergisi, Cilt 9, Sayı 3, 1954. Kamuoyu hakkında detaylı bilgi için faydalanılacak eserler; Nermin Abadan; *Halk Efkarı ve Tesir Sahaları*, Ankara Üniversitesi SBF Yayın No:50-32, Yeni Matbaa, Ankara, 1956; Duygu Sezer; *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara Üniversitesi SBF Yayın No:339, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

Mustafa Kemal Paşa, Lozan Barış Konferansı öncesi dış kamuoyu oluşturmak, konferansa katılacak diğer temsilcilerin, Türk görüş ve talepleri hakkında bilgilendirilmelerini sağlamak amacıyla, Amerikan ajansına verdiği bu mülakattan sonra, Avrupa basını vasıtasıyla da kamuoyu oluşturma faaliyetlerine devam etmiştir.

2 Kasım 1922 tarihinde Fransa'nın önemli gazetelerinden olan "*Le Petit Parisien*" muhabirine verdiği beyanatta; Kapitülasyonların devamına asla izin verilemeyeceğini, ancak Fransızlarla mevcut iyi ilişkilere barıştan sonra devam edileceğini belirtmektedir. Avrupa kamuoyunun genelde Türklerden yana olduğunu, ilgili hükümet yetkililerinin de kamuoylarını dikkate almalarında fayda gördüğünü vurgulamaktadır. Türk Murahhas Heyetine verilen talimat çerçevesinde Türk tarafının konferanstan beklentilerini açıklamaktadır.⁴¹

Mustafa Kemal Paşa tarafından, konferans öncesi yapılan bu açıklamalar, Lozan'da Türklerin isteklerini ve savunacakları fikirleri net olarak ortaya koymaktadır. Fransız kamuoyu üzerinde olumlu etki bırakan bu röportajdan sonra aynı muhabirin 9 Kasım'da Bursa'dan yolladığı mektup, gazetenin birinci sayfasında yer almıştır. Mektubun ana başlıkları ise şu şekildedir; "*Anadolu'daki Fransızlar aşırı Türklerin kötü muamelelerine maruz bulunuyorlar- Fransız Postanesi kaldırıldı - Boykot ve arama taramalar-Okullarda Fransızca öğretimi kısıldı-Fransa'da bizim zaferlerini alkışladığımız Kemalist askerlerin Fransız mezarlarına saygısızlığı.*"⁴²

Burada üzerinde durulması gereken önemli husus, aynı muhabirin sekiz gün arayla aynı konu üzerinde, çok farklı bir yöntem izlemek suretiyle Fransız kamuoyunu etkilemek amacıyla yapmış olduğu uygulamadır.

Türkler aleyhinde kamuoyu oluşturulması amacıyla, İngiliz gazeteleri ve haber ajansları Türkiye'ye ilişkin çok sayıda düzmece haber üretmişlerdir. Bunları kontrol etmeden aktaran Fransız basını da, Fransız kamuoyunun Türkiye'ye karşı bir tutum takınmasına yardımcı olmuştur.⁴³ Avrupa ülkeleri basını üzerinde önemli rol oynayan İngiliz propagandası, Fransız basınına da etki altına almış, böylece Fransız kamuoyu da konferans öncesi görüşlerini Türkler aleyhine değiştirmeye başlamıştır.

Murahhas Heyeti Başkanı İsmet Paşa da, 3 Kasım 1922 tarihinde T.B.M.M.'deki beyanatında Lozan'da takip edilecek hareket tarzının esasını şu şekilde ifade etmektedir:

*"Arkadaşlar, Yüksek heyetinizin güvenine mazhar olarak Sulh Konferansı'na Murahhas Heyetimiz gidiyor. Onların Avrupa'da takip edeceği davaların esas yolları şimdiye kadar dünyaca bilinmektedir. Bu, milletimizin öteden beri milli istekleri yolunda takip ve tespit ettiği yoldur ki, Misak-ı Milli ile açıklanmıştır. Misak-ı Milli ve Yüksek Heyetimizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği anlaşmalar bizim hareket tarzımızı teşkil eder. Misak-ı Milli ile imzalanmış anlaşmalar çerçevesinde hukukumuzu savunacağız. Ümit ediyoruz ki, hak ve hakikat dünyada o kadar ileri gitmiştir ki isteklerimizi kolaylıkla açıklamayı başaracağız. İnşallah Sulh Konferansı insaniyetin hakkı kabul hususunda çok insafli ve çok ileri olduğuna tanık olur. Heyetimiz için Yüksek Meclis'in daima yardımları ilahi kararın tecellisine vesile olacaktır."*⁴⁴

⁴¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, s.69.

⁴² Akyüz, a.g.e., s.327-328.

⁴³ Aynı yer.

⁴⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 24, 3.11.1338, s.340; Jaeschke; a.g.e., s.7.; Sarıhan; a.g.e., s.796.

İsmet Paşa, İstanbul'a giderken, Sapanca'da gazetecilere verdiği beyanatta, konferansta takip edilecek yolun Meclis tarafından heyete verilen talimat çerçevesinde olduğunu açıklamıştır⁴⁵. Böylece iç ve dış kamuoyunda, Türk tarafının beklentileri ve muhtemel hareket tarzları hakkında açık olmayan bir hususun kalmadığını değerlendirmek mümkündür.

İsmet Paşa ve heyeti, 8 Kasım 1922'de İstanbul'dan hareket etmiş ve 11 Kasım akşamı İsviçre'nin Lozan kentine varmıştır. Ancak 13 Kasım'da toplanması kararlaştırılan Barış Konferansı'na katılacak diğer devletlerin temsilcileri henüz Lozan'a gelmemiştir. Karşılıklı görüşmeler neticesinde konferansın 20 Kasım'da başlaması kararlaştırılmıştır.⁴⁶

11-20 Kasım tarihleri arasında iç ve dış kamuoyu gündemini, Konferans hakkında gelişen yoğun propaganda ve devletlerin birbirlerine karşı takınacakları muhtemel tutumlara ilişkin haberler teşkil etmiştir. Konferans esnasında Türklerin aşırı isteklerde bulunacağı, bu isteklerin karşılanması durumunda, İngiltere, Fransa, İtalya devletleri başta olmak üzere Orta Doğu'da çıkarları olan diğer devletlerin menfaatlerinin sarsılacağı teması, Türkler hakkında yapılan propagandanın esasını teşkil etmektedir. Bu ana tema çerçevesinde Türklerin geliştirmesi muhtemel faaliyetler, çeşitli basın organlarında şu şekilde yer almaktadır;

“Türkler, Mudanya Mütarekesi ile çizilen sınırları geçecekler ve İstanbul'da kendilerine düşmanlık eden unsurlara karşı intikam politikasını sürdürecektir. Yabancı okulları kapatacaklardır. Konferans sonuçlanmadan, İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerine ilerleyecek, şehri alacaklardır.”⁴⁷

Konferans henüz başlamadan sürdürülen bu propagandanın asıl amacının, konferansta henüz nasıl bir yol izleyeceklerini kararlaştıramayan müttefik devletlere zaman kazandırmak ve ellerini kuvvetlendirmeye yönelik olduğu değerlendirilebilir. Avrupa'nın “Hasta Adamı”nı ortadan kaldırmaya yönelik başvuru yolları, Türk milletinin yok olmaktan kurtulmak amacıyla başlattığı mücadeleyle kapanmıştır.

Gerçek olan şudur ki, müttefiklerin karşılaşacağı Türkler, artık onların her istediğini kabul edecek, mağlupların yaşadığı eziklikle takdir edilene razı olacak Osmanlı Devleti temsilcileri değildir. Özellikle, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk devletinin barış konferansından beklentileri hakkında yaptığı açıklamalar ve İsmet Paşa'nın Lozan'a hareketi öncesi beyanatlarının müttefik devletleri telaşlandırdığı düşünülebilir. Her birinin Türkiye ve Orta Doğu'da gerçekleştirmek istedikleri maddi ve manevi devlet menfaatleri, hamilik yaptıkları azınlıkların sorunları, yaptıkları gizli anlaşmalar, bölgenin diğer devletlerine verdikleri sözler vardır. Henüz ortak bir karara varamamış olduklarını değerlendirmek mümkündür.

İsmet Paşa, Lozan'a ulaşıp konferansın bir hafta ertelendiğini öğrenince dış kamuoyuna yönelik iki önemli faaliyette bulunmuştur. Önce konferansa çağrı yapan devletlere; 13 Kasım 1922'de, “...yapılan çağrıya dayanarak konferansa katılmak üzere Türk heyetinin hazır bulunduğunu, eğer konferans gecikirse önüne geçilemeyecek sonuçların doğabileceğini...” belirten bir protesto notası çekmiştir.⁴⁸

⁴⁵ Karacan, a.g.e., s. 48-49.

⁴⁶ Ali Fuat Cebesoy; **Siyasi Hatıralar**, Temel Yayınları, İstanbul, 2007, s.229; Kocatürk, a.g.e., s.364-365; Jaeschke; a.g.e., s.10.

⁴⁷ **Türk İstiklal Harbi**, II. Cilt, 6. Ks., s.124-125; Karacan; a.g.e., s. 51-52.

⁴⁸ Cebesoy; a.g.e., s.231.

Şüphe yok ki, bu nota Müttefik devletlere; karşılarında kendileriyle eşit koşullarda, Türk devletini temsil eden bir diplomat heyetinin bulunduğunu hissettirmiştir. İsmet Paşa, daha sonra İsviçreli gazetecilere yaptığı açıklamayı hatıralarında şu şekilde aktarmaktadır:

“...Evvvela bu boşluktan, kimsenin bulunmamasından şikâyet ettim. Bizi ayın 13’ü için buraya çağırdılar. Geldik, yoktular. Eee... Niçin yoksunuz? Bari onu söyleyin. Böyle bir hareketin manasız olduğu kadar, haksızlığını ve dikkatsizliğini de belirttim ve şikâyetçi olarak İsviçre gazetelerine anlatmaya çalıştım. İsviçre gazeteleri, Türklerle ilk defa temas ediyorlardı. Şikâyetlerimi biraz uzaktan ihtiyatla dinlemişlerdi. Tabii ve sade insanlar olarak bizimle temas etmekten, hiç olmazsa ürküntü duymamış bir halde yanımızdan ayrılmışlardı.”⁴⁹

Aynı gün “*Tribune de Geneve*” muhabiri Toni Roche, İsmet Paşa’yı ziyaret ederek uzun bir görüşme yapmıştır. Roche izlenimlerini şöyle belirtmektedir:

*“Avrupa’da önemli bir randevuya davet edilen Türklerin yeterli bir açıklama yapılmadan yalnız bırakılmaları nazik bir politik davranış değildir. Osmanlı nezaketi bunu kolay hazmedemez. Zafer sarhoşluklarını frenlemek için zaten kendilerini zorlayan askerlere küçük çocuk muamelesi yapmanın sonuçları felaket olur... İsmet Paşa ‘**Olan bitenden bir şey anlamıyorum, Türkiye Lozan’a barış aramaya geldi, barışı geriye atan her uğrusuz gün, kaygı verici bir bilinmezlik getiriyor. Yarın kimindir bilinmez. Savaş, bize de felaket getirecek ama asıl felaket Avrupa için olacak**’ şeklinde görüşlerini bildirdi.”⁵⁰*

Bu gelişmeleri müteakip İsmet Paşa, Fransız Başbakanı Poincaré’nin daveti üzerine Lozan’dan Paris’e geçmiştir. 15 Kasım’da Paris’te bir basın toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda, çok yönlü propagandanın etkisi altında kalarak, yeni Türk devleti ve hedefleri hakkında, düşünce ve tutumlarında kararsız kalan yabancı basın mensuplarını, Türkiye’ye ait gerçekler ve Türk heyetinin konferanstan beklentileri hakkında aydınlatmış, önemli bir bölümünün tarafsızlığını kazanmıştır. Dış kamuoyu oluşturması bakımından büyük önem taşıyan bu basın toplantısı hakkında, Karacan’ın aktardığına göre toplantıya katılan yabancı bir gazeteci görüşlerini; “...İsmet Paşa’nın verdiği demeç Avrupa kamuoyu üzerinde çok etkili oldu... Özellikle tereddütte olan basın mensupları, Türk tarafının görüşleri hakkında açık olarak aydınlatıldılar”⁵¹ şeklinde ifade etmiştir.

15 Kasım 1922 tarihinde yapılan görüşmede, Fransız Başbakanı Poincaré’in, İsmet Paşa’dan beklentisi, Türk tarafının Lozan Barış Konferansı’nda ileri süreceği talepler ve izleyeceği diplomatik yollar hakkında bilgi sahibi olabilmektir. Görüşmenin ağırlıklı konusunu ise kapitülasyonlar teşkil etmiştir. İsmet Paşa, kapitülasyonların mutlaka kaldırılması gerektiği üzerinde durmuş, Poincaré ise kapitülasyonlar konusuna net olmayan görüşler ileri sürerek geçiştirmeye çalışmıştır. Suriye hududu gündeme gelmiş, Ankara Anlaşması ile bu konunun aşılmış olduğu üzerinde mutabık kalınmıştır. İsmet Paşa Musul konusunu gündeme getirmeye çalışmış, Poincaré bu konunun İngiliz meselesi olduğunu onlarla konuşması gerektiğini belirtmiştir. Türk-Yunan Hududu konusu ise aralarında kısa süreli bir tartışmanın yaşanmasına neden olmuştur. Sonuçta Poincaré, sözü tekrar kapitülasyonlara getirmiş ve bu konu hallolmadıkça, Fransa için sulh olmayacağını beyan

⁴⁹ İnönü; a.g.e., s.320.

⁵⁰ Bilal Şimşir; **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi**, Cilt I, 1922-1924, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, No: 29.

⁵¹ Karacan; a.g.e., s. 60-63.

etmiştir. Daha sonra, İsmet Paşa, Senatör Franklin Bouillon ve Harbiye Nazırı Painléve ile resmi olmayan bir görüşme yapmıştır. Burada Poincaré ile yaptığı görüşmede kapitülasyonlarla ilgili ortaya çıkan anlaşmazlık konularını gündeme getirmiş ve konferansın, kapitülasyonlar nedeniyle kesilebileceğini belirtmiştir. Ancak Franklin Bouillon, İsmet Paşa'nın daha konferans başlamadan umutsuzluğa kapılmamasını, konferans katılımcılarının henüz yeni Türk Devleti temsilcileri ve Türk tezleri hakkında tam kanaat edinmediklerini, kendilerini tanıdıkça tutumlarının değişebileceğini belirterek, samimi tavsiyelerde bulunmuş ve cesaret vermeye çalışmıştır⁵².

Bilindiği üzere kamuoyunun oluşmasında yüz yüze yapılan kişisel temaslar büyük öneme sahiptir. Abadan, bu temasların önemini şu şekilde belirtmektedir: *“Kamuoyu, her şeyden evvel sayısız, hatta hedefsiz gibi görünen kişisel görüşme ve sohbetlerin ürünüdür. Bilhassa yüz yüze gelinen gruplarda fikir ve kanaat değiştirmenin veya oluşturulmasının başlıca vasıtası olarak görülmektedir. Kişisel temaslar teknik vasıtalarla oranla daha amaçsız ve tesadüfî bir mahiyete haizdirler. Kişisel temaslarda bulunanlar sadece itimat uyandırmakla kalmaz, aynı zamanda direnişle karşılaşmaları halinde, telkin etmeden ikna imkânına sahip olurlar.”*⁵³

Ayrıca, kamuoyunda oluşan çeşitli kanaat ve dileklerin belirmesinde en önemli rol siyasi liderlere düşmektedir. Siyasi liderler, müşterek bir kanaatin taraftarları arasında, o kanaati ifade, yayma ve savunma bakımından en yetenekli olan kimselerdir. Bir lider kendi grubunun dileklerini, söylemek istediklerini herkese duyuran bir hoparlöre benzetilebilir. Bu bakımdan savunduğu fikre taraftar bir kamuoyu yaratmada en etkili unsurlardan biridir.⁵⁴

Bu tanımlamalar bağlamında, İsmet Paşa'nın önce Fransız Başbakanı Poincaré ve Fransız devlet adamlarıyla, daha sonra İtalyan Başbakanı Mussolini ile yüz yüze görüşmelerinin,⁵⁵ Fransız ve İtalyan kamuoylarında önemli etkilerinin olacağı değerlendirilebilir. Böylece her iki ülkenin siyasi liderlerine Türk devletinin görüşleri aktarılmış, kamuoyları üzerinde tesirli olması beklenen kanaat önderleri etki altına alınmaya çalışılmıştır.

Lozan Barış Konferansı Süresince İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler

Konferansın I. Dönemi (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923)

Konferans süresince, özellikle dış kamuoyu oluşturmak maksadıyla girişilen çabalarda, Türklerin mücadele etmek zorunda kaldığı en önemli konu aleyhlerinde geliştirilen propaganda faaliyetleri olmuştur. Yunanistan, 1913 Mart ayından itibaren Avrupa'nın çeşitli kentlerinde kendi propaganda teşkilatlarını oluşturmuş ve bu sayede “Büyük Yunanistan” iddiasını basın, yayın, kişisel temaslar vasıtasıyla desteklemeye başlamıştır.⁵⁶ İngiltere, 1914 yılında “Savaş Propaganda Bürosu” kurmuş, bunu geliştirmiş ve 1918 yılında Enformasyon Bakanlığı seviyesine çıkarmıştır. Ruslar ve Almanlar da bu konuda teşkilatlanmışlar ve

⁵² İnönü; **a.g.e.**, s.322-326; Jaeschke; **a.g.e.**,s.12.

⁵³ Nermin Abadan; **Halk Efkârı ve Tesir Sahaları**, Ankara Üniversitesi SBF Yayını No: 50-32, Yeni Matbaa, Ankara, 1956, s.32-42.

⁵⁴ **Aynı yer.**

⁵⁵ İnönü; **a.g.e.**, s.322-328.

⁵⁶ Dimitri Kıtıkıs, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul,1963, s.85.

profesyonelce faaliyetlerini devlet çıkarları çerçevesinde sürdürmüşlerdir. İsmet Paşa, Lozan Konferansı esnasında bu propagandaların bazılarında da örnekler vermiştir.⁵⁷

Türk Kurtuluş Savaşı esnasında, önemi Mustafa Kemal Paşa tarafından ortaya konulan propaganda faaliyetlerinin teşkilatlandırılarak sürdürülmesi amacıyla, 6 Nisan 1920 tarihinde Anadolu Ajansı⁵⁸, 7 Haziran 1920 tarihinde Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü kurulmuştur.⁵⁹ Lozan görüşmelerinde Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünün, Paris ve İsviçre’de bulunan temsilcileri Dr. Nihat Reşat ve Ahmet İhsan Beylerden istifade edilmeye çalışılmıştır.⁶⁰ Ayrıca İsmet Paşa, Lozan’da bulunan heyetteki üyelere yabancı basını izlemek üzere özel görevler vermiştir.⁶¹

Konferans öncesi, İsmet Paşa tarafından hazırlanan “Başkanlık Genel Bildirisi” heyet mensuplarına 11 Kasım 1922 tarihinde tebliğ edilmiştir. Bildiri, Türk delegeler kurulunun tüm çalışma ve davranışlarına esas teşkil eden bir talimatı ve görev bölümünü içermektedir. Görev bölümü sekiz daireden oluşmaktadır. Bu dairelerden altıncısı, “Basın Dairesi” olup, Müderris Yahya Kemal Bey ile Ruşen Eşref Beyden kurulmuştur. “Basın Dairesi”, heyetin görüşlerini basında yaymak ve basın müracaatlarını karşılamakla görevlidir. Dairenin diğer bir görevi de heyete her gün haber alma (istihbarat) özetlerini hazırlamaktır. Ayrıca, görev talimatına göre heyette bulunan her üye, her gün belli bir iki gazete okuyarak kısa bir özetini bu daireye verecektir. Altıncı Daire, Delege Heyeti konferans salonuna gitmeden önce, bir gün önceki özetlerden ve gelişen son olaylardan derlediği notları heyete dağıtacaktır. Haber alma (istihbarat) bakımından bütün heyet mensupları gayret ve emek göstermekle yükümlendirilmişlerdir.⁶²

Konferansın düzenlendiği İsviçre Konfederasyonu, tarafsız bir ülke olmasına rağmen çeşitli çıkar gruplarının lobicilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir ülkedir. Lozan ve çevresi bu tip baskılar açısından incelendiğinde büyük ağırlığın Türkiye aleyhine tezahür ettiği göze çarpmaktadır. Montreux, Cenevre, Lozan ve diğer şehirlerde yerleşmiş bulunan zengin Yunanlılar ve Ermeniler, hem maddi imkânları hem de kişisel çevreleri vasıtasıyla, elde etmiş oldukları gazeteler, gazeteciler ve diğer kanaat önderleri vasıtasıyla, Avrupa ve Amerikan kamuoyunu sürekli Türkler aleyhinde asılsız iddialarla şartlandırmışlardır. Bunların başında İsviçre’de yayınlanan Journal de Geneve gelmektedir.⁶³

Konferans süresince Türklerin maruz kaldığı diğer bir problem ise, haberleşme ve istihbarat alt yapılarındaki noksanlıklar ve zamanın koşulları nedeniyle tedbir alınamayan karşı istihbarat faaliyetleridir.

⁵⁷ Onur Öymen, **Silahsız Savaş**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.332-347.

⁵⁸ Erkan-ı Umumiye Başkanlığı; **Harp Tarihi ve Vesikalari Dergisi**, E.U. Basımevi, Ankara, Mart/1957, Vesika No: 470.: “Kalbgah-ı İslam olan merkez-i Saltanat-ı Osmaniyenin düşman işgaline geçmesi ve bütün vatan ve milletimizin en büyük tehlikeye maruz kalması neticesi olarak bütün Rumeli ve Anadolu’nun girdiği milli mukaddes mücadele esnasında efrad-ı ümmetin dahili ve harici en sahih havadis ile tenviri ihtiyac-ı mübremi nazarıdikkat ve ehemmiyete alınmış ve binnetice burada en selahiyetdar zevattan mürekkep bir heyet-i mahsusa idaresinde ve (Anadolu Ajansı) unvanı altında bir müessese vücuda gelmiştir...” (imza Heyet-i Temsiliye Namına M.Kemal)

⁵⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**; Devre I, Cilt 2, s.116: “Md.1. Bütün iç ve dış yayın ve irşadat ve istihbarat işleriyle meşgul olmak, basının tüm idari işlerinin başvuru yerini teşkil etmek üzere (Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü) unvanı ile İcra Riyasetine bağlı bir Genel Müdürlük kurulmuştur.”

⁶⁰ Fethi Kardeş, **60 Yıllık Hikayesi**, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara,1980, s.23.

⁶¹ Bilal N.Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s.104.

⁶² **Türk İstiklal Harbi**; II nci Cilt, 6.Ks., s.120.

⁶³ Naşid Erez, “Lozan Konferansı ve İsviçre Kamuoyu”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 34, 1970, s.33.

İsmet Paşa Lozan'a, Türk Devleti'nin taleplerini içeren ve T.B.M.M. tarafından verilmiş kısa bir talimatla gitmiştir.⁶⁴ Talimat, Türkiye'nin milli sınırlarını çizmeyi, sonra da bu sınırlar içinde tam bağımsızlığı amaçlamaktadır. "Ermeni Yurdu" ve "Kapitülasyonlar" konusu gündeme getirildiğinde, T.B.M.M. /Ankara'ya danışmadan görüşmeleri kesme yetkisi vardır. Ancak konferans ilerledikçe hazırlanan talimatın yetersiz kaldığı görülmüş ve yeni talimatlar istemek üzere sürekli Ankara'ya telgrafla danışmak durumunda kalınmıştır. Görüşmeler telgraf raporlarıyla sürdürülebilmıştır.⁶⁵

O günün koşullarında Lozan'dan Ankara'ya iki kanaldan telgraf çekilebilmektedir. İngilizlerin kontrolünde olan Akdeniz üzerinden Doğu'ya, Asya'ya uzanan "Eastern" telgraf hattı, diğeri Fransızların kontrolünde olan, Romanya üzerinden ve Köstence şehrinden İstanbul'a gelen "Köstence" hattıdır.⁶⁶ Bu hatlar üzerinden çekilen telgraflar süratle İngiliz ve Fransız istihbarat servisleri tarafından deşifre (şifresi çözülmekte) edilmekte ve her sabah kendi Dışişleri mensuplarına aktarılmaktadır. Bazı zamanlarda da telgraflar geciktirilmekte, karar aşamalarında sıkıntılar yaşanmasına neden olmaktadır. Türkler bu duruma bir çare getirememişlerdir. Ancak, belli bir zaman sonra telgrafların deşifre edildiği anlaşılınca özellikle Ankara'nın çektiği telgraflarda maksatlı olarak belirli görüşlerin örtülü bir şekilde iletilmesi yoluna başvurulmuştur.⁶⁷

Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922 günü İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab tarafından açılmıştır. Daha sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon bir konuşma yapmıştır. Lord Curzon'un konuşmasından sonra törenin biteceği zannedilirken, İsmet Paşa, sürpriz bir şekilde, Türk davasını bütün dünyanın gözü önünde anlatmak amacıyla bir konuşma yapmıştır.⁶⁸

Programda olmamasına rağmen yapılan bu konuşma ile Türk devletinin eşit koşullarda Barış Konferansı'na katıldığı kanıtlanmaya çalışılmıştır. İsmet Paşa konuşmasında, Türk devletinin beklentilerini:

*"Mondros Mütarekesinin imzalanmasından itibaren, hak ve adaletin sağlanması için yapmış olduğu girişimlerin sonuçsuz kaldığını gören Türk Milleti, varlığını korumak amacıyla bir istiklal savaşı yaşamış, varını yoğunu ortaya koyarak büyük sıkıntılar yaşamıştır. Toprakları işgale ve yıkıma uğramış, harap olmuştur. Türk Milleti üstün fedakârlıklara katlanarak bağımsızlığını elde etmiştir. Şimdi ise amacı bağımsızlığını korumak, barış ve huzur içerisinde yaşamaktır. Bunu sağlamak için burada bulunan iyi niyetli Türk heyeti, diğer delegelerinde sorunlara iyi niyetle yaklaşacağını beklemektedir"*⁶⁹ sözleriyle dile getirmiştir.

İsmet Paşa'nın program dışı nutku, İngiliz Dış İşleri Bakanı Lord Curzon, Fransız Başbakanı Poincaré ve İtalyan Başbakanı Mussolini'yi pek memnun etmemiştir. "*Türkler cihan sulhunu ihlal eder. Onlara söz anlatmak mümkün değildir*" tarzında dış kamuoyunda yaratılan menfi propagandalara, bu nutuk sebebiyle hak verenler olmuştur. Fransız müşahitler, bu hitabenin Türkler aleyhine bir hava yaratmış olduğunu açıkça beyan etmişlerdir.⁷⁰

⁶⁴ **Türk İstiklal Harbi**; II nci Cilt, 6.Ks., s.117-118; Bıyıkhoğlu, **a.g.e.**; s.104, Vesika No.54(Orijinal Metin)

⁶⁵ Şimşir; **a.g.e.**, s.XVII.

⁶⁶ Şimşir; **a.g.e.**, s.XVII.

⁶⁷ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s.545.

⁶⁸ Seha L. Meray; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Ankara Üniversitesi SBF Yayını No:291 Cilt I, Kitap I, Ankara,1969, s. 1-4. (Orijinal Baskı, Paris Devlet Matbaası, 1923, çeviren Seha L.Meray)

⁶⁹ Seha L. Meray; **a.g.e.**, s.4; İnönü, **a.g.e.**, s.330-331.

⁷⁰ Cebesoy; **a.g.e.**, s.238.

Konferansta ilk önemli görüşme konusu; “*Türkiye’nin Avrupa Sınırlarıdır*” bu bölüme “*Toprak ve Askerlik*” komisyonu başkanı, İngiliz delegesi Lord Curzon başkanlık etmektedir. İsmet Paşa’nın Batı Trakya’da 1913 sınırlarını talebi karşısında yoğun tartışmalar yaşanmış, 1915 yılında Türkiye’nin Bulgaristan ile yapmış olduğu anlaşma gündeme getirilmiş ve neticede talep de konu da sonuçsuz kalmıştır.⁷¹ Aslında konferansın başlangıç programına göre öncelikle Musul konusu tartışılacaktır. Burada Curzon Musul konusunun çözümünü askıda bırakarak, hem müttefikler ile Balkan ülkelerinin dayanışmasını gösterebileceği, hem de Türk tezindeki zayıf noktaları yakalayabileceği başka bir konu olan Trakya’yı gündeme getirmiştir.⁷² İsmet Paşa, Trakya konusu ile ilgili tartışmalar sonucu 22 Kasım’da Ankara’ya çektiği telgrafta “*Karaağaç’ın kurtarılabilirliğini sanıyorum. Ama 1913 sınırını kurtarmak ve Batı Trakya’da plebisit yaptırmak zor*” demiş, Rauf Bey’de İsmet Paşa’nın bu görüşünü Bakanlar Kurulunun onayladığına dair cevap vermiştir.⁷³

Daha sonraki gündem konusunu “*Adalar Sorunu*” teşkil etmiştir. Sorun çözümsüz kalmış ve alt komisyona devredilmiştir. 27-28 Kasım günleri ise Osmanlı Devleti’nin genel borçları konusu tartışılmaya başlanmıştır. Bu görüşmeler esnasında Türk heyetinin Yunanistan’dan harp tamiratı talebi gündeme gelmiş, bu konu da sonuçlanamamıştır⁷⁴.

İsmet Paşa, 2 Aralık 1922’de Ankara’ya yolladığı bir telgrafta, “*...İngilizler Musul’u terk etmeyeceklerini söylüyorlar. Çiçerin geldi. Müttefiklerle her alanda anlaşmazlık var. Ruslar da konferansın kesilmesine yatkın*”⁷⁵ şeklinde konferanstan umutsuz ifadeler de bulunmaktadır. Nihayet 4 Aralık’ta Boğazlar konusunun tartışmasına geçilmiştir. İsmet Paşa, Türk görüşünü, Misak-ı Milli’de belirtilen esaslar dâhilinde tekrar gündeme getirmiştir. Daha sonra Çiçerin’in görüşü dinlenmiş ve sonuçta müttefikler adına Curzon da görüşlerini belirtmiştir. İsmet Paşa’nın, başlangıçta aynı gibi görünen Rus görüşüne⁷⁶ tezat durumu kabul etmesi Rusları hayal kırıklığına uğratmıştır. 12 Aralık tarihinde başlayan Azınlıklar konusu hakkındaki görüşmeler de Aralık ayı sonuna kadar bir neticeye ulaşamamıştır⁷⁷.

Mustafa Kemal Paşa’nın, gelişmeler hakkındaki görüşü, 12 Aralık 1922 tarihli “*Vakit*” gazetesinde şu şekilde yer almaktadır: “*Lozan Konferansından henüz üzümlere belirteyim ki açık bir fikir edinemiyorum. Fazla gerginlik ve tartışma görüyorum. Çok haklı olan görüşlerimizi henüz uygun bulmuyorlar. Görüşlerimizi kabul ettirmek için bizim irademizin, ordumuzun kuvvetinin gerekliliği anlaşılıyor*”⁷⁸

İç ve dış kamuoyuna yönelik olan bu beyandan da anlaşılacağı üzere, Türk temel isteklerinin kabul olunmaması durumunda askeri güce başvurulabileceği Türk Devlet Başkanı tarafından bildirilmektedir.

⁷¹ Meray; a.g.e., s.20-37.

⁷² Demirci; a.g.e., s.85.

⁷³ Şimşir, a.g.e., s. 120-133.

⁷⁴ Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi-V Türkiye Cumhuriyeti**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.19-20.

⁷⁵ Şimşir, a.g.e., s.156.

⁷⁶ **Türk İstiklal Harbi**; II nci Cilt, 6.Ks., s.138. Rusların Boğazlar hakkındaki görüşü esas itibarıyla şu şekildedir: “*İstanbul ve Çanakkale Boğazı’nda ve Marmara Denizi’nde ticaret gemilerinin işletilmesi mutlak ve sürekli biçimde serbest olacaktır. Karadeniz ile kıyılarında ve Yakındoğu ile İstanbul’da huzur ve güvenliğin kesintisiz olarak korunabilmesi için Boğazların gerek barış, gerek savaş zamanında Türkiye’den başka her ülkenin deniz ve hava savaş gemilerine kapanacaktır.*”

⁷⁷ Goloğlu, a.g.e., s. 20-30.

⁷⁸ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt III, s.73.

Mustafa Kemal Paşa, özellikle dış kamuoyuna ve konferans temsilcilerine yönelik olarak, 22 Aralık 1922’de İngiliz gazetelerinden “*Morning Post*”a verdiği beyanatında, Türkler ve Türk yöneticileri hakkında yapılan asılsız propagandaya değinmekte ve propagandanın amacının Türk devletinin bağımsızlık talebini, dış kamuoyuna farklı şekilde yansıtmaya yönelik olduğu üzerinde durmaktadır. İngiltere’nin yeni hükümetinin Türklerle karşı düşmanca bir tutum izleyeceği beklentisinde olmadığını değerlendirmektedir. Konferans sonucunda barışın sağlanacağına, Türk milletinin bağımsızlık amacıyla verdiği mücadelenin karşılığını alacağına inanmaktadır. Özellikle barış isteği üzerinde önemle vurgu yapmaktadır.⁷⁹

Türk devletinin barış konferansından beklentileri, konferansa katılan devletlerin tutumları hakkındaki görüşleri, beklentilerin elde edilememesi durumunda muhtemel hareket tarzı, en yetkili kişi tarafından, etkin bir iletişim vasıtasıyla dış kamuoyuna iletilmiştir.

İsmet paşa ise konferansta meydana gelen gelişmeler hakkında, 23 Aralık 1922 tarihinde şu kritik telgrafi çekmektedir. “...*Md.4. Müttefikler, barış için, eskisinin yalnız şeklini değiştirip özünü muhafaza etmeye çalışıyorlar. Ya bizi yıkacaklar, eski usule muaddel bir Sevr yapacaklar, ya da biz onları yıkacağız, her medeni ve müstakil millet gibi bir sulh yapacağız. Konferansın kesilmesi beklenmektedir.*” Bu telgrafa 24 Aralık’ta Rauf Bey, “*Konferansın kesilmesine karşı ordu hazır durumdadır*” cevabını yollamıştır.⁸⁰

Rauf Bey tarafından konferansın kesintiye uğraması ihtimali Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’ya ulaştırılmış, Fevzi Paşa’nın emriyle, 24 Aralık 1922’den itibaren Batı Cephesi birlikleri Boğazlara doğru yapılacak bir harekât için hazır duruma getirilmiştir.⁸¹

26-27 Aralık tarihlerinde Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında Boğazlar, Kapitülasyonlar ve Azınlıklar meselelerinde şiddetli tartışmalarla geçmiş ve Curzon Türkiye’de geliştirilmekte olan askeri hazırlıklara dikkat çekerek; “*Türkiye’de bir takım askeri tedbirler alınmaktadır. Bunlar bizi barışa götürecek vasıtalar değildir. ...Türk delegeleri buldukları noktada duruyorlar, hiçbir sorunda ilerleyemiyorlar. Bu durumda görüşlerimizi yazıp genel bir proje vermekten başka çare kalmayacak*”⁸² şeklinde tehditkâr ifadelerde bulunmuştur.

Konferanstaki gelişmeleri yakından takip eden Mustafa Kemal, 25 Aralık 1922 tarihinde, Fransız gazetelerinden “*Le Journal*” muhabirine verdiği demeçte; Fransız kamuoyunun Türkleri desteğine rağmen, konferanstaki Fransız yetkililerinin tutumlarına anlam veremediğini belirtmektedir. Türk tarafının isteklerinin tüm katılımcılar tarafından bilinmesine ve bunların Türklerin hak edilmiş asgari isteklerinin olmasına rağmen, konferansta çözümlenmesini anlayışla karşılanmasının mümkün olmadığını açıklamıştır. Konferans öncesi Türk heyetine verilen talimat çerçevesinde, talepleri tekrar dile getirmiş ve Büyük Millet Meclis tarafından idare edilmekte olan yeni Türkiye’nin, Babiâli’nin idaresi altındaki eski Osmanlı İmparatorluğu olmadığını belirtmiştir. Sözlerine, “***Yeni Türkiye onur ve saygınlığını, güç ve kuvvetini bilen ve haklarını korumak için varlığını tehlikeye atmaya hazır ve kararlıdır***”⁸³ diyerek son vermiştir.

⁷⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III; s.77.

⁸⁰ Şimşir; a.g.e. s.268-271.

⁸¹ Genelkurmay Başkanlığı; **Türk İstiklal Harbi**, II.Cilt Batı Cephesi, 6.Ks. IV.Kitap, Ankara, 1969, s.170-171.; **Harp Tarihi Vesikalari Dergisi**, Sayı 67, Vesika No: 1489, 1505, 1506, 1510.

⁸² **Türk İstiklal Harbi**; s.171.

⁸³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri; Cilt III, s.77-80.

Görüldüğü üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın dış kamuoyuna yönelik propaganda kapsamında yabancı basına verdiği beyanatların öncelikli hedef kitlesi Lozan Konferansı katılımcıdır. İkinci önceliği ise bu ülkelerin kamuoyları, hükümetleri ve orduları teşkil etmektedir. Türk milletinin yegâne isteğinin milli hudutlar içinde bağımsız yaşamak olduğunu defaten vurgulamaktadır. Konferansın uzaması konusu hakkındaki görüşlerini de açıkça beyan etmektedir. İstenen barış koşullarının sağlanamaması durumunda silahlı mücadelenin kaçınılmaz olduğunu vurgulamak suretiyle, hedef ülkelerin kamuoylarını da baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Böylece, ülkelerdeki kanaat önderlerini etkileyerek, hükümetleri üzerinde baskı oluşturmalarını amaçlamaktadır. Milli Mücadele'nin başlangıcından sonuna kadar adeta tek başına sürdürdüğü propaganda çalışmalarını, Lozan Konferansı sürecinde de uygulamış ve görüşmelerin istenen koşullarda devamına dolaylı katkıda bulunmuştur.

Gerçek olan şudur ki, muharebe meydanlarında elde edilen başarılar, uluslararası anlaşmalar sonunda arzu edilen sonuca ulaşmayabilir. Bunu çok iyi kavramış olan Türk Ulusal Kurtuluş Savaşının lideri, elde edilen başarının uluslararası hukuki ortamda da kabul edilmesi için, dört yıllık mücadele sonucunu tesadüflere bırakmama gayreti içerisindeydi.

Mustafa Kemal'in bu gayretlerinin yanında, Lozan'da meydana gelen gelişmeler, görüşülen konular ve alınan kararlar, İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili Rauf Bey tarafından sürekli meclise aktarılmıştır. Bu sayede, görüşülen konular hakkında mecliste yapılan tartışmalarda Türk devletinin görüşleri sürekli güncel tutulmaya çalışılmıştır. Ayrıca iç kamuoyunun da gelişmelerden bilgi sahibi olması sağlanmıştır.⁸⁴

İsmet Paşa tarafından gönderilen telgraflar ve konferansa katılan basın mensupları meclisin en önemli yardımcıları olmuşlardır. Basın, konferansta görüşülen her konuda haberlerin süratle Türk kamuoyuna iletilmesinde görevini yerine getirirken, ağır tenkitleri ve açıklamaları ile de yararlı olmuştur. Meclis ve Türk kamuoyu konferansa katılan basın mensupları sayesinde konferanstaki gelişmeleri çok kısa zamanda öğrenme ve ona göre hareket etme imkânı bulmuştur.⁸⁵

İsmet Paşa'nın 28 Aralık tarihli raporunda; *“Kapitülasyonlar görüşüldü. Kapitülasyonların toptan kaldırılmasını istedim. Kaldırılınca güvence olmasını istediler. Kapitülasyon işi kesin aşamadadır. Bu yüzden konferansın kesilmesi olasılığı vardır... Görüşünüz nedir?”*⁸⁶ diyerek, meclis görüşünü sormuştur. Cevap olarak, Rauf Bey tarafından, Fevzi Paşa'nın görüşü; *“Curzon, Sevr antlaşmasını bize kabul ettirmek istiyor. Azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda hiçbir fedakârlıkta bulunamayız. Askeri tedbirlere devam ederiz”* şeklinde aynen iletilmiştir.⁸⁷

Bu gelişmeler üzerine, meclisin görüşmeler hakkında detaylı olarak bilgilendirilmesi ve meclis görüşünün oluşturulması, aynı zamanda Türk kamuoyunun Lozan Barış Konferansı hakkında bilgilendirilmesi amacıyla, Lozan Murahhas Heyetinden Hasan Bey, Türkiye'ye

⁸⁴ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre I Cilt:3, 25 Aralık 1922, s.1146-1163.

⁸⁵ Goloğlu, a.g.e., s.10; Şimşir; Lozan Telgrafları I-II; Karacan; a.g.e.; Sarıhan; a.g.e.; Nurettin Güz; **Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri**, Turhan Kitabevi, 2008, s.115-122. Gibi eserlerden derlenerek: *“İkdam Gazetesi adına Ahmet Cevdet Bey; Vakıf Gazetesi adına Ahmet Şükrü ve Asım Us Beyler; Tanin Gazetesi adına Hüseyin Cahit Bey; Hakimiyet-i Milliye Gazetesi adına Kerami Bey; İkdam Gazetesi adına Mecdi Sadrettin Bey; Tevhid-i Efkar Gazetesi adına Velid Ebuzziya Bey; İleri Gazetesi adına Suphi Nuri Bey; Akşam Gazetesi adına Ali Naci Bey; Öğüt Gazetesi adına Ahmet Hidayet Bey”* katıldıkları tespit edilebilmiştir. Cengiz Kürşat, *“TBMM'de Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar”*, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 34, 1970.

⁸⁶ Şimşir, a.g.e., s. 291-295.

⁸⁷ A.g.e., s.295.

gönderilmiştir. Hasan Bey, 1 Ocak 1923 tarihinde meclis gizli oturumunda, konferansın çözümlenmeyen ve bir kesilmeye kadar gitmesi beklenen anlaşmazlıklarını açıklamıştır.⁸⁸

Hasan Bey'in açıklaması,⁸⁹ Murahhas Heyete Meclis tarafından verilen talimat çerçevesinde⁹⁰ Türk tarafının konferansta talep ettiği esaslar hakkındaki olumsuz gelişmeleri ihtiva etmektedir. Bu açıklama, mecliste sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Ulaşılan sonuçları beğenmeyen birçok mebus, Murahhas Heyeti ve hükümeti şiddetle eleştirmişlerdir. Sonuçta hükümet, Murahhas Heyet Başkanına verdiği kesin talimatla bundan sonraki görüşmelerin bu talimatla olumlu sonuçlara yöneltilmesini kararlaştırmıştır.⁹¹

⁸⁸ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre I Cilt:3, 1 Ocak 1923, s.1169-1197.

⁸⁹ Aynı yer; "Rumeli sınırında Karaağaç'ı istiyoruz. Vermiyorlar. Boğazlar sorununda, Boğazlardan geçecek harp gemilerine karşı, İstanbul ve Marmara'nın güvenliği için Müttetik Devletlerin tek ve toplu olarak eylemli yardımda bulunmayı taahhüt etmelerini istiyoruz. Bu taahhüdü yapmıyorlar. Askersizleştirilecek bölgelerin denetleme hakkını istiyorlar. Vermiyoruz. Musul'u istiyoruz. Vermiyorlar. Düyun-u Umumiyenin -I. Dünya Harbindeki borçlarımız da içinde olduğu halde- Türkiye'den ayrılmış olan memleketlere taksimini teklif ediyoruz. Yalnız I.Dünya Harbinden önceki borçların taksimini kabul ediyorlar. Birinci tertip evrakı nakdiye karşılığı altınların Düyun-u Umumiyeye geri verilmesini istiyoruz. Vermiyorlar. İşgal masrafi istiyorlar. Kabul etmiyoruz. Yunanlılardan tazminat istiyoruz. Vermiyorlar.1914'ten itibaren yabancıların harpten doğan zararlarının ödenmesini teklif ediyorlar. Şimdi Türk idaresi altında bulunan memleketlerdeki yabancıların zararlarını, karşılıklı olmak koşuluyla, ödemeyi kabul ediyoruz. Kişisel tazminat için karma mahkemeler istiyorlar. Reddediyoruz. Gümrük sorunlarından kapitülasyonların lağvını kabul ediyorlarsa da buna karşılık ayrı ayrı ve beş sene süreyle şimdiki tariflerimizde bazı değişiklikler yapmak koşuluyla bir taraflı ticaret mukaveleleri yapılmasını istiyorlar. Anlaşmıyoruz. Azınlık konusunda Hıristiyanların askere alınmamasını istiyorlar. Reddediyoruz. Azınlık haklarını denetleme ve kontrol etmek istiyorlar. Kabul etmiyoruz. Adli kapitülasyonlarda önemli şehirlerde yabancı yargıçlarla karma mahkemeler kurulmasını istiyorlar. Reddediyoruz."

⁹⁰ Bıyıklıoğlu; a.g.e.,s.104, Vesika No.54.

⁹¹ Cebesoy; a.g.e., s.258-260; 1.Berlin Kongresi ile ayrılan memleketlerin hissesine düşecek Duyun-u Umumiyenin taksimi (İkinci derecede ehemmiyetli), 2.Duyun-u Umumiye idaresinin mahfuz kalacağına dair beyanname (İkinci derecede ehemmiyetli), 3.1914 düyunu mu veya 1918 düyunu mu taksim olunacaktır? (Birinci derecede ehemmiyetli), 4.Ayrılan memleketlere isabet edecek düyunun 1918'den mi, yoksa 1920'den mi itibaren faizinin ve re'sümlal imhasının işleyeceğinin tayini meselesi. (İkinci derecede ehemmiyetli), 5.İlk tertip evrakı nakdiyenin karşılığı olan altı milyon altının istihsali meselesi. (İkinci derecede ehemmiyetli), 6.Af'ali harbiyeden dolayı tazminatı şahsiyenin bir taraflı ve kendi lehlerinde olmasındaki talepleri. Sulh akdine kadar tazminatın iki taraflı olması şartıyla mütarekeye kadar olan tazminat yalnız bir taraflı kabul olunabilir. (Bu sureti iddiamız birinci derecede ehemmiyetlidir.) 7.Baladaki madde kabul olunduğu takdirde vaki tazminat hakkında müddeiyatın hakem heyeti marifetiyle tetkiki şayanı kabuldür. 8.İşgal masraflarının reddi. (Birinci derecede ehemmiyetlidir.) 9.Harpten evvelki imtiyazlara riayet edeceğimize dair bir maddenin derci meselesinin muahede ile alakası olmadığından reddolunacaktır. (Birinci derecede ehemmiyetlidir. Şirketlerle müzakereye hükümet amadedir.) 10.Harpten evvel memleketimizde mevcut Alman şirketlerinin tavsiyesi meselesinde nokta-i nazarımız şudur... 11.16 Mart 1336 tarihinden sonra İstanbul hükümeti ile akteyledikleri mukaveleleri tanımak meselesi. Bu meselenin muahedeye derci katiyen kabul olunmaması.(Birinci derecede ehemmiyetlidir.) aktolunan mukavelelerin alakadarları ile görüşmek meselesi (İkinci derecede ehemmiyetlidir.) 12.Gümrük tarifeleri meselesi. Kapitülasyonlardan mütevellit gümrük usulünün ilga olunduğuna dair maddenin muahedeye girmesi lazımdır. Ve birinci derecede haizi ehemmiyetlidir. Elyevm mevcut tarifelerimiz muayyen bir müddetle mer'iyetinin muahedeye derci reddolunacaktır. (Birinci derecede ehemmiyettedir.) 13.Mülkiyeti edebiye meselesi, adem-i kabulü için çalışılması, mamafih derece-i saniyede haizi ehemmiyetlidir. 14.Tebaaı ecnebiyenin memleketimizde kendi tebaamızdan farklı muamele görmeyecekleri maddesi mütakabil olmak şartıyla şayanı kabuldür. (Birinci derecede ehemmiyettedir.) 15.Ecnebi hâkimlerin bulunacağı bir mahkemeyi memleketimizde kabul edemeyiz. (Birinci derecede ehemmiyettedir) 16.Ekalliyet meselesi. Ekalliyetler için ayrı bir murakabe kabul edemeyiz. Gayri Müslimlerin askerlikten istisnası olsa şayanı kabul değildir. (Birinci derecede ehemmiyettedir.) 17.Patrik meselesinin muahedeye girmesi şayanı kabul değildir. Dâhili umurumuzdadır. Serbestii edyanı evvelce olduğu gibi kabul etmekteyiz. 18.Karaağaç'ın alınması için son derece ısrar olunmalıdır. (Birinci derecede ehemmiyettedir.) 19. İstanbul ve Marmara'nın emniyeti, yani Boğazlar meselesi. Teminatın istihsali.(Birinci derecede ehemmiyettedir.)

T.B.M.M.'de yaşanan bu gelişmeleri takiben, Türk Hükümet Başkanı Rauf Bey, Fransız gazetelerinden “*Le Journal*” muhabirinin 4 Ocak 1923 tarihinde, Lozan görüşmeleri hakkında yapmış olduğu mülakatta; öncelikle Lozan ile Ankara arasında haberleşme imkânlarından kaynaklanan sorunlara değinmektedir. Kapitülasyonlar konusunda asla taviz verilmeyeceğini, ülkedeki yabancıların Türklerin tabi olduğu idare usulüne uyacaklarını, Musul halkının din, hürriyet ve gaye açısından tamamen Türk ve Kürt olduğunu, Patrikliğin eğer dini teşkilatsa faaliyetlerine Türkiye dışında devam etmesi gerektiğini, Ermenilerle yapılan anlaşmalar dışında herhangi bir gelişmenin asla kabul edilemeyeceğini açıklamıştır. Mülakatın sonunda, Misak-ı Milli ile Türk devletinin varlık ve bağımsızlık uğrunda asgari isteklerini belirlemiş olduğunu açıkça beyan etmiştir.⁹²

Türk Murahhas Heyeti Başkanı İsmet Paşa da, Fransız gazetelerinden “*Le Matin*”in tanınmış yazarlarından Jül Suservayn ile konferanstaki gelişmeler hakkında 7 Ocak 1923 tarihinde bir mülakat yapmıştır. Bu mülakatta ağırlıklı olarak Musul meselesi üzerinde durulmuştur. İsmet Paşa; İngiliz görüşleri karşısında, Musul vilayetinin Anadolu’nun ayrılmaz bir parçası olduğunu kanıtladıklarını, ancak İngilizlerin sabit bir fikirle Musul’un Türkiye’ye bırakılmaması amacıyla her türlü dolambaçlı diplomasi yollarını denediklerini söylemiştir. Konferansta görüşülen diğer konular hakkında da Türk tarafının tezleri hakkında açıklayıcı bilgiler vermiştir. Sözlerine; “*Her ne olursa olsun ben daha Lozan’a gelirken aldığım ve hiçbir zaman değiştirilmeyen talimata sadık kalacağım. Bize kalan küçük Türkiye için bağımsızlık istemekle adaletten başka bir şey istemedim. Eminim ki, hiçbir ülkenin kamuoyu, özellikle Fransa kamuoyu bunu bizden esirgemeyecek ve mevcut koşullar çerçevesinde konferans kesintiye uğrayacak olursa bizi sorumlu görmeyecektir*”⁹³ şeklinde son vermiştir.

Rauf Bey ve İsmet Paşa’nın Fransız gazeteleri muhabirlerine vermiş oldukları beyanatların amacı, dış kamuoyu oluşturmaya yöneliktir. Özellikle İsmet Paşa’nın , açık olarak Fransız kamuoyunu etkilemek suretiyle, barış için Fransız yetkilileri üzerinde baskı oluşmasını sağlamaya çalıştığını değerlendirmek mümkündür.

Lozan Barış Konferansı ile ilgili gelişmeler sonuçsuz bir şekilde sürerken, Rauf Bey ve İsmet Paşa’nın açıklamaları sonrası, Türk devletinin ve delegelerinin baskı altına alınması amacıyla sürdürülen İngiliz karşı propagandası da gecikmemiş, basın yoluyla devam etmiştir;

İngiliz gazetelerinden, “*Times*” Aralık ayı sonunda özet olarak şöyle bir haber yayınlamıştır:

“...Lozan Konferansının iflas etmesi ihtimali olduğu için, lazım gelen ihtiyati tedbirlerin alınması doğrudur. Malta’dan İstanbul’a İngiliz savaş gemilerinin sevk bu duruma göre basiretli bir tedbirdir. Bütün müttefikler tarafından pek metin bir vaziyet gösterilmesi, Türkleri yumuşamaya sevk edebilir. ...Türklerin iki seçenekleri vardır; ...ya kendilerine yapılan cömert teklifleri kabul ederek memleketlerini ihya edecekler, ya da ülkelerini Asya’nın çöllerinde erişilmesi imkânsız bir memleket haline sokarlar”

“*Times*”, bu haberiyle İngiliz propagandasını tehdit boyutuna taşımaktadır. Aynı günlerde gene İngiliz gazetelerinden, “*Daily Mail*” ise duruma daha ılımlı yaklaşarak, şu haberi yayınlamıştır:

⁹² **Türk Devrimi Mülakatları**, der. Sabahattin Özel, Işıl Ç.Hacıbrahimoğlu, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.61.

⁹³ **Türk Devrimi Mülakatları**, s.97-99.

“Lozan Konferansı bir sonuca varamazsa, filomuz yalnız İstanbul’daki İngiliz tebasının himaye ve kurtarılması ve askerlerimizin Türk toprağından tamamıyla geri çektilmesi için kullanılmalıdır. İngiliz milleti, Türkiye ile her ne sebeple olursa olsun yeni bir savaşa girişmeye razı olamaz. Akdeniz filosunun hareketleri yeni bir savaşa başlangıç teşkil etmemelidir.”

“Daily Mail” in, planlı İngiliz propagandası kapsamında mevcut duruma olumlu yaklaşım rolünü üstlendiğı görülmektedir. Daha sonra ki yazısında ise; Türkleri, Balkan devletleriyle tehdit ederek; *“Doğu Trakya’nın muhafazası için Türkler Balkan Devletlerinin olurluna muhtaçtırlar”* temasını işlemektedir.⁹⁴

Her iki gazetenin yayınladıkları haberlerle; planlı İngiliz propaganda kampanyası bağlamında kendi üzerlerine düşen görevi yerine getirmek suretiyle, Türk delegeleri ve Türk Hükümeti yetkilileri üzerinde baskı oluşturmaya, tereddüt yaratmaya çalıştıkları değerlendirilebilir.

Mustafa Kemal Paşa da, 14 Ocak 1923’te çıkmış olduğı Batı Anadolu gezisi esnasında⁹⁵ Lozan görüşmelerinin çıkmaza doğru gittiğini görmektedir. Bu nedenle dış kamuoyunun bilgilendirilmesi ve Müttelik Devletlerin karar organlarının, düşünce ve tutumlarında değışiklik yaratılması için söylemlerine devam etmektedir.

Bu söylemlerinde aynı zamanda iç kamuoyunun da bilgilendirilmesine çalışmakta, bir türlü gerçekleşmeyen barış nedeniyle oluşan hoşnutsuzluğu da gidermeyi amaçlamaktadır. Batı Anadolu gezisi esnasında ilk demecini, 14 Ocak 1923 tarihinde Batı Cephesi birliklerini denetlemeye çıkarken, *“İleri gazetesi”* Başyazarı Celal Nuri Bey’e vermiştir.

“Lozan Konferansı hararetili ve pek ciddi bir safhaya gelmiştir. İtilaf devletleri murahhasları henüz gerçek hukuk ve meşruyetimizi layıkıyla takdir edecek şekilde bir durum göstermiyorlar. Dünya kamuoyu, asrın ve olayların doğurduğu yeni fikir cereyanlarını ve bunların yöneltilmiş bulunduğı hedeflere nasıl usta adımlarla yürümekte olduğunu tetkik edenler Türkiye’nin bir an evvel barışa ve huzura kavuşmasına engel olmanın kesinlikle kendi aleyhlerine olduğunu açık bir surette görmektedirler”⁹⁶ demek suretiyle;

Türk milletinin sabırsızlıkla barış isteğini vurgulamış, barışın gerçekleşmemesi durumunda sorumluluğun, Türk temsilcilerinde olmayacağını açık olarak beyan etmiştir.

15 Ocak’ta Eskişehir’de, *“Lozan Konferansı’nın iki üç yıllık sorunları değil, üç dört yüzyıllık sorunları inceleyip çözmeye çalıştığını”*, yeni Türk Devleti’nin bunlardan sorumlu tutulamayacağını belirtmiştir.⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, 16 Ocak’ta Arifiye’de, halka hitaben yaptığı konuşmada, 16-17 Ocak’ta İzmit ve İstanbul gazetecilerine verdiği demeçlerde, 18 Ocak’ta İzmit’te halka hitaben yaptığı konuşmada; Türk devletinin görüş ve prensipleri hakkında, Lozan Barış Konferansı’ndaki gelişmelere değinmiş, yeni Türk devletinin hedeflerini açıklamıştır.⁹⁸

Mustafa Kemal’in 22 Ocak’ta Bursa’da halk ve kanaat önderleriyle yaptığı konuşmanın, Lozan görüşmelerine ilişkin ana temasını; “Azınlıklar ve Patrikhane” konusu

⁹⁴ Karacan; a.g.e., s.189-190.

⁹⁵ Kocatürk; a.g.e., s.374.

⁹⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 53-54.

⁹⁷ A.g.e., s. 54-56.

⁹⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 56-69.

teşkil etmektedir. Bu çerçevede; Azınlıklar sorununa değinerek, mübadelenin İstanbul dışında olmak üzere esas bakımından kabul edildiğini ve patrikhanenin siyasi sorunlarla ilgilenmemek üzere İstanbul'da kalabileceğini, bu şarta aykırı bir hareket görüldüğü takdirde derhal hudut dışına çıkarılabileceğini belirtmiştir.⁹⁹

Lozan Barış Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihli toplantısında Musul meselesi en açık haliyle ve detaylı olarak görüşülmüştür.¹⁰⁰ Lord Curzon, İngiltere Başbakanı Bonar Law'ın İngiltere'nin Irak'tan çıkması ve bir savaş riski görüntüsünden bile kaçınması gerektiğine, Türkiye ile bu konuda anlaşmanın İngiltere'nin çıkarına olduğuna karar vermesine rağmen, Musul'un Türkiye'ye verilmemesini gerektiren tüm hususları (Mondros Mütarekesi gereği yaşananlar, etnik yapı, Arapların hakları gibi...) gündeme getirmiştir.¹⁰¹ İsmet Paşa da, Musul'un Misak-ı Milli hudutları içinde bulunduğunu, Musul'un kaderinin halk oylamasına sunularak belirlenmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁰²

İsmet Paşa Türkiye'nin hiçbir şekilde Musul'u feda edemeyeceğini belirtmiş ve Lord Curzon'un gündeme getirmiş olduğu güvenlik ve etnik durumla ilgili dile getirdiği hususlar hakkında şunları söylemiştir:

“Türkiye, bugüne kadar Musul vilayetinin başka bir devlete verilebileceğini hiçbir zaman göz önüne getirmemiştir. İngiltere için vaziyet böyle değildir. İngiltere'nin şimdi Musul'un Irak'tan ayrılmaz olduğunu iddia etmesi için getirdiği deliller; 1915 yılında Mekke Şerifi Hüseyin ile görüşmeler yaparken, 1916'da bu bölgenin Fransız mandası altına verilmesine razı olurken, nihayet 1919'da Şerif Paşa'ya teşvik ederek müstakil bir Kürdistan yapıp Musul'u Irak'tan ayırmak isterken getirdiği delillerle aynı cins ve önemde değildir!”¹⁰³

İsmet Paşa'nın görüşlerini dinledikten sonra Lord Curzon, uzun bir açıklama yapmıştır. Lord Curzon'un açıklamasında dikkati çeken bir bölüm ise şu şekildedir:

“Zannediyorlar ki Britanya'nın Musul'u alıkoymak istemesi, petrol tesiriyledir. Böyle değildir. Memleketimin dış politikasıyla uğraşırken, hiçbir petrol kralı ile görüşmedim. Bu meyanda Türk heyetinden üç kişinin Londra'ya gidip haberim olmaksızın bazı teklifler yaptıklarını işittim. İsmet Paşa hazretleri! Bazı toprakların Türkiye'den ayrılmasını, Türkler ateşkesten beri kabul etmişlerdir ve mağlup oldukları için kabul etmişlerdir. Şimdi ise aynı Türkiye geliyor ve burada Musul'un geri verilmesini ciddiyle istiyor!”¹⁰⁴

Her iki heyet başkanı da son kozlarını kullanarak, kendi ülke menfaatleri çerçevesinde Musul sorununu tartışmışlardır.

Bu sorunun altında gerçekten de, Ortadoğu petrol rezervlerinin 1920'li yıllardaki durumu ve bu rezervlerin kullanımına ilişkin olarak Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa, gibi ülkelerin çıkarları çatışmaktadır. Musul sorununun tam olarak anlaşılabilmesi için, bu ülkelerin bölge petroleri üzerinde yapmış oldukları çalışmaların geçmişini de göz önünde bulundurmakta yarar olduğu değerlendirilmektedir.

⁹⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 69-74.

¹⁰⁰ Meray; Lozan Konferansı Tutanak ve Belgeler, Takım I Cilt I Kitap I, s.342-375.

¹⁰¹ Demirci, a.g.e., s.108.

¹⁰² Meray; a.g.e., s.343-354.

¹⁰³ A.g.e., s.353.

¹⁰⁴ A.g.e., s.362.

Sükan tarafından yapılan, “1922 yılında Orta Doğu’da Uluslar arası Petrol Rekabeti” ne ilişkin çalışmada¹⁰⁵; Türk temsilcileri, Lozan’da Musul için savaşı dahi göze alan ödünsüz ve kararlı bir politika izlerken; İngiltere, ABD ve Fransa arasındaki Orta Doğu’daki petrol rezervlerinin paylaşımı çatışmasının, Musul vilayeti hakkındaki görüşmelere nasıl yansıtacağı açık olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla öncelikle kendi ülke ekonomik çıkarlarını göz önünde bulundurmamak durumunda olan bu devletlerden hiç biri Musul hakkındaki Türk tezine tek başlarına destek olamamışlardır.

Musul konusuyla ilgili görüşme; Lord Curzon’un “Milletler Cemiyeti’ni hakem olarak teklifi ve bu cemiyetin vereceği karara uyulması” önerisi; İsmet Paşa’nın ise “Misak-ı Milli’den taviz verilemeyeceği, dolayısıyla Musul’un Türkiye’ye iade edilmesi” önerisiyle, bir çözüme ulaşmadan sona ermiştir.¹⁰⁶

Lozan Barış Konferansı görüşmeleri Ocak 1923 sonuna kadar sonuç alınamayan tartışmalarla sürmüştür. Müttefikler iki buçuk aylık çalışmanın sonucunda karşılıklı mutabakata varılmadan, kendi aralarında hazırladıkları, Sevr benzeri bir anlaşma projesini, özel olarak 29 Ocak’ta, resmi olarak 31 Ocak 1923’te Türk heyetine vermişlerdir.¹⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa ise, batı Anadolu gezisi esnasında İzmir’e gelmiştir. Lozan’da meydana gelen gelişmeler üzerine İzmir’de yayınlanan “*Anadolu, Ahenk, Sadayı Hak, Şark ve Yeni Turan*” gazetelerinin başyazarlarına 31 Ocak – 1 Şubat tarihlerinde, konuyla ilgili olarak iç ve dış kamuoyuna yönelik şu açıklamaları yapmıştır:

“İtilaf devletlerinin, Türkiye’nin ve Türkiye halkının varlığının ve gelişmesinin kesinlikle zorunlu kıldığı şartları kabul ve onaylayıcı bir düşünceye henüz gelmedikleri anlaşılıyor. Bütün medeni milletler ve memleketler için hiçbir zaman konu edilemeyecek olan bir takım yerel bağımsız isteklerini Türkiye için uygun görmekte olan İtilaf devletlerinin inat ve ısrarları bütün dünyanın hayret ve şaşkınlıkla karşılayabileceği niteliktedir...”

“Türkiye çıkarlarının aleyhinde harekette Fransız ve İtalyan Temsilciler Heyetleri, İngiliz Temsilci Heyeti ile yarışıyor gibiler. Türkiye tam bağımsızlığını sağlayacak barış ister. Bu sağlanmış görülmedikçe dünya medeniyetinin insanlık anlayışına, memleket ve milletimizin kuvvet ve gücüne dayanarak insanca yaşayabilmek için ihtiyacımız olan varlık ve bağımsızlık esaslarını gerçekleştirmeye kadar başladığımız iş’te devam edilecektir. Millettin ciddi kararı budur. Milletimizin bu kararını ne olursa olsun uygulamak için her türlü önlemleri zaten güven içinde almış bulunuyoruz...”¹⁰⁸

¹⁰⁵ Bige Sükan Yavuz, “1922 Yılında Orta Doğu’da Uluslararası Petrol Rekabeti”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S. 2, Ankara, 2003, s. 121-124.

¹⁰⁶ Meray; **a.g.e.**, s.363-375.

¹⁰⁷ Seha L. Meray; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım 1 Cilt 1 Kitap 2, s. 51; “Lord Curzon; ‘...İsmet Paşa’nın kendisine sunulan tasarıyı ayrıntılarıyla incelemek için sekiz günlük bir süre elde etmeye yönelmiş isteğiyle karşılaşmış bulunuyoruz... İsmet Paşa’nın en büyük kısmını zaten bilmekte olduğu antlaşma, kendisine 29 Ocak sabahı verilmiştir...’”; Jaeschke; **a.g.e.**, s.22. ; Cebesoy; **a.g.e.**; s.282 ; “29 Ocak’ta Türk heyetine hususi olarak tevdi edilmiştir...”; İnönü; **a.g.e.**, s.361; “Şubatın ilk günlerinde bu muahede projesini bize vermişlerdi ve her gün yarın veya öbür gün imza etmemiz lazımdır diye bizi sıkıştırıyorlardı...” **Türk İstiklal Harbi**, II nci Cilt 6.Ks., s.204; “31 Ocak 1923’te 1, 2, ve 3. Komisyonlar karma olarak toplanmışlar, Curzon, Garroni ve Bompard, 29 Ocak’ta Türk Delege Heyetine özel olarak verilen anlaşma projesinin savunmasını yapmışlardı.”

¹⁰⁸ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**; C.II, s.85-87.; C.III, s.83.

İsmet Paşa da, 31 Ocak 1923 tarihinde müttefik devletler tarafından verilen proje hakkında Lozan'daki Türk gazetecilerine yaptığı açıklamada; Müttefik devletlerin bu projeyi vermekle ve imzalatmayı dayatmakla, önceden kendi aralarında kararlaştırdıkları hususları eskiden olduğu gibi dikte ettikleri, üzerinde görüşülüp anlaşmaya varılan bir proje olmadığı, bu nedenle söz konusu projeyi kabul etmelerinin mümkün olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁹

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey de gelişmeler hakkında Meclisi bilgilendirmiş, sözlerine; "...Barışsever olan milletimiz barışı, barış masası başında almak istiyor, onu vermek istemezlerse günah bu millette değildir. Fakat hak bu millettendir" şeklinde son vermiştir.¹¹⁰ 31 Ocak – 4 Şubat arası, Lord Curzon'un "Vaktimiz yok, antlaşmayı imza ediniz" uyarısını, İsmet Paşa; "Bu antlaşmayı ve bu daveti, bir baskı ve tehdit çerçevesine sokmayınız" şeklinde yanıtlamış, sinir harbi devam etmiştir.¹¹¹

4 Şubat 1923 günü, İsmet Paşa yapılan önerileri "Türk milli egemenliğine aykırı hiçbir koşulu kabul etmeyeceğini" söyleyerek reddetmiştir. Konferans kesintiye uğramıştır. İsmet Paşa durumu dünya kamuoyuna anlatabilmek için Amerikalı, İngiliz, İsviçreli gazetecilerin hepsini bir arada kabul etmiş ve yapmış olduğu açıklamada; Müttefik devletlerin kendisine sundukları proje hakkında, tam bir görüş ve anlayış birliği olmadığını, milletlerin kaderlerinin tesadüflere bırakılamayacağı nedeniyle, projenin kabul edilebilir bulunmadığını beyan etmiştir. İsmet Paşa, konuşmasına devamla görüşmeler esnasında ulaşılan sonuçları gazetecilere aktarmıştır.¹¹²

İsmet Paşa'nın bu açıklamasının, müttefik devletlerin "Türkler barış istemiyor" şeklindeki muhtemel propagandasına karşı önlem almaya yönelik olduğu düşünülebilir. Bu basın açıklamasıyla, dış kamuoyunun gelişmeler hakkında bilgi sahibi olması sağlanmıştır. Ayrıca, barış anlaşması imzalanmadan konferansın dağılmasından, Türk heyetinin sorumlu tutulamayacağı hakkında kamuoyu oluşturma yönelik olduğunu da değerlendirmek mümkündür.

Ara Dönem (4 Şubat 1923-22 Nisan 1923)

Konferansın kesintiye uğraması hakkındaki bilgiyi alan Mustafa Kemal Paşa, iç kamuoyunun maneviyatını artırmak, endişelerini ortadan kaldırmak; dış kamuoyuna ise barışın imzalanmasına Müttefik devletler temsilcilerinin engel olduğu, kendi vatandaşlarının huzur ve refahlarını engelledikleri mesajını vermek amacıyla; 5 Şubat'ta Akhisar'da halka bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında; Türk devletinin barışı gerçekten istediği, heyetin tüm iyi niyetine rağmen Müttefik devlet temsilcilerinden özellikle İtalyan ve Fransızların inanılmayacak derecede Türkiye'nin bağımsızlığı aleyhine davrandıkları, bu nedenle konferansın kesintiye uğradığını belirtmiştir. Ayrıca, Türk kamuoyunun yerli ve yabancı basında yer alacak olumsuz haberlerin etkisi altında kalmaması için maneviyatı artırıcı söylemlerde bulunmuştur.¹¹³

Aynı gün Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Ordularına şu emri vermiştir;

"Lozan Konferansının kesildiği, Havas ajansının bir tebliğinden anlaşılmıştır... Bir ihtiyat tedbiri olmak üzere İzmit körfezinin şimdiden mayınla kapatılması,

¹⁰⁹ Karacan; a.g.e., s. 223-224.

¹¹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 27, s.71-73.

¹¹¹ İnönü; a.g.e., s. 361-363.

¹¹² Karacan; a.g.e., s.240-245.

¹¹³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s.96-98.

1 nci Orduya emredilmiştir. İzmir körfezinde de aynı tedbirin uygulanması için hazırlıklarda bulunulacaktır. Harekâta başlamak için hükümetin bu konudaki karar ve emirlerini beklemek zorunludur."¹¹⁴

Mustafa Kemal Paşa, Batı Anadolu gezisine devam ederken, Lozan'da meydana gelen gelişmeler hakkında iç kamuoyunu bilgilendirmeye ve umutsuzluğa düşmesini engellemeye yönelik; dış kamuoyu oluşturmak için ise özellikle İtalyan ve Fransızları hedef alarak propaganda amaçlı söylemlerine devam etmiştir. 7 Şubat'ta Balıkesir'de yapmış olduğu konuşmada, Lozan Barış Konferansının kesintiye uğraması hakkında, özellikle İtalyan ve Fransız temsilcilerin kapitülasyonların kaldırılması konusunda ısrarlı olumsuz tutumlarına anlam veremediğini açıklamıştır. Türk Murahhas Heyeti temsilcilerinin iç kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla mecliste gerekli bilgiyi vereceklerini belirtmiştir.¹¹⁵

İsmet Paşa Türkiye'ye dönmeden önce 7 Şubat 1923'te İzmir ve İzmit limanları mayınla kapatılmış ve Müttefik devletlere konuyla ilgili tebligat yapılmıştır. Bu duruma ilişkin kaygılarını dile getirmek amacıyla Lozan dönüşü Bükreş'e geldiği zaman İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına, 10 Şubat 1923 tarihinde bir rapor göndermiştir.¹¹⁶

Aynı gün, İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya da genel kamuoyunun yeni bir savaştan kaygılarının bulunduğunu, konferans esnasında meydana gelen gelişmelerin olumlu şekilde yönlendirilmesinin henüz mümkün olduğunu, bu nedenle yeni bir harbe neden olabilecek tutumlardan kaçınılması gerektiği ve bir ön görüşme yapmak üzere Ankara'da buluşmalarının uygun olacağı mesajını göndermiştir.¹¹⁷

Türk makamlarının İzmir Limanını yabancı savaş gemilerine kapatmaları üzerine, 7-10 Şubat günleri çok gergin geçmiştir. Başta İngilizler olmak üzere Müttefikler, barışa kadar savaş gemilerinin hareketlerini sınırlamayacaklarını iddia etmişler, bir yandan Türk hükümetine nota verirken, öte yandan da kasıtlı olarak İzmir'e savaş gemileri göndermişlerdir. Silahlı bir çatışmaya ramak kalmıştır. İngilizler İstanbul'da gerileyince arkasından İstanbul'u boşaltmaya zorlanabileceklerini düşünmüş ve İzmir limanına kadar bir çeşit kuvvet gösterisine kalkışmışlardır. İsmet Paşa haklı olarak gereksiz bir silahlı çatışma olayının Lozan'da harcanan emekleri ve sağlanan sonuçları silip götürebileceğinden endişe duymuştur.¹¹⁸

Konferansın kesintiye uğradığı 4 Şubat – 22 Nisan tarihleri arasında kamuoyu oluşturma ile ilgili faaliyetler ağırlıklı olarak iç kamuoyuna yönelmiştir. Öncelikle Meclisin Lozan'da kısmen de olsa üzerinde anlaşma sağlanan konular ve gelecekte çözümlenmesi gereken konular hakkında ikna edilmesi gerekmiştir. Ayrıca ülke iç kamuoyunda oluşan barışın kesintiye uğraması hakkındaki endişelerinin giderilmesine çalışılmıştır.

17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de yeni Türk devletinin iktisadi kalkınmasının temellerinin atıldığı "*Türkiye İktisat Kongresi*" toplanmıştır. Türkiye'nin iktisadi gelişmesi hakkında tüm konuların ele alındığı bu kongrenin açış konuşması Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılmıştır.¹¹⁹

¹¹⁴ **Türk İstiklal Harbi**, II nci Cilt, 6.Ks., s.208.

¹¹⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt II, s.98-103.

¹¹⁶ **Türk İstiklal Harbi**, II nci Cilt, 6.Ks.,s.210.

¹¹⁷ Aynı yer.

¹¹⁸ Şimşir, a.g.e., s.513.

¹¹⁹ A.Afetinan; **İzmir İktisat Kongresi**, 17 Şubat-4Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.57-69.

Bu konuşmada özetle; Türkiye'nin imarı ve kalkınması için yabancı sermayeye ihtiyaç duyduğunu ve bunu sağlayabilme uğrunda Lozan'da bazı garantilerin verilebileceği hususuna değinmiş, kesintiye uğramaya neden olan, çözüm bekleyen bazı iktisadi konular hakkında da iç kamuoyunun ve meclisin bilgilendirilmesi sağlanmıştır.¹²⁰

İsmet Paşa, İstanbul'a gelince, 17 Şubat'ta Lord Curzon'dan bir dostluk mesajı almıştır. Curzon bu mesajında; *"Türkiye ile Müttefikler arasında sorunların çoğunun Lozan'da tatminkâr bir çözüme ulaştığı, heyetler arasındaki çalışmalarda dostluk duygularının hüküm sürdüğünü, İngiltere'nin bundan hoşnut kaldığını, bir dost olarak hatırlanmayı ve çok yakında kendisiyle el sıkışmayı umduğunu"* bildirmiştir.¹²¹ Bu mesajdan müttefik devletlerin, Mustafa Kemal'in yurt içinde, İsmet Paşa'nın yurt dışında kamuoyu oluşturmak için yapmış olduğu çalışmalardan etkilenmiş olduklarını değerlendirmek mümkündür.

19 Şubat'ta Eskişehir'de Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalarla buluşan İsmet Paşa, barış ihtimalinin kuvvetli olduğunu, konferansın birinci safhasında İngilizlerle çoğu konuda mutabık kaldıklarını, bundan sonraki süreçte ağırlıklı olarak Fransızlar ve İtalyanlarla ilgili sorunların çözülmesi gerekeceğini belirtmiştir. Konferansın yeniden toplanması halinde İngilizlerle Boğazlar ve Musul konusunun, Fransızlarla kapitülasyonlar adli ve mali meselelerin çözümü halinde herhangi bir harp ihtimalinin kalmayacağını beyan etmiştir. Ankara'ya doğru hareketlerinde artık "barış olacaktır" görüşü hâkim olmuştur.¹²²

İsmet Paşa, Ankara'ya döndükten sonra 21 Şubat 1923 tarihinde Lozan Barış Konferansı hakkında, T.B.M.M.'inde kendi değerlendirmelerine göre detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye'nin isteklerinin tam olarak karşılama da, görüşmeler esnasında yapılan önerilerde, her iki tarafın bazı tavizler vermek suretiyle anlaşmanın Türkiye açısından olumlu bir duruma geleceğini savunmuştur. Muhalefet, İsmet Paşa'nın mecliste sunduğu raporu olumlu bulmamış ve Murahhas Heyetinin önerdiği barış politikasına karşı çıkmıştır.¹²³

Daha sonra Bakanlar Kurulunda, Mustafa Kemal ve Lozan Heyeti'nin katıldığı iki toplantı yapılmıştır. Tartışmalardan sonra Mustafa Kemal ve Bakanlar Kurulu, muhalefetin gücü ve sertliğinden dolayı, *'İsmet Paşa'nın mali ve iktisadi konuları, sonraki altı ay içinde görüşmek üzere dışarıda bırakarak antlaşmayı imzalamayı önerdiği baştaki plan ve politikasını'* terk etmek zorunda kalmıştır. Milletvekillerinin önemli bir bölümü, Misak-ı Milli'den taviz verildiğini savunmuşlardır. Hükümet, barış sağlanana kadar iktisadi ve mali konuları ileri atmaya, taslak tartışıldıktan sonra üzerinde anlaşmaya varılan maddeleri kabul etmeye ve daha üzerinde anlaşmaya varılmamış diğer maddelerde de başka tavizler talep edilmesine karar vermiştir.¹²⁴

¹²⁰ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II**, s. 103-116: *"Henüz muhataplarımız bizimle üç, dört yıllık hesabı görmüyorlar, üç yüz ve dört yüz yıllık bir hesabı görmeye başlamışlardır.... Eski Osmanlı devletinin tarihe geçtiğini ve bugün yeni Türkiye devletinin var olduğunu ve bu Türkiye devletini kuran milletin çok kararlı ve kahraman bir millet olduğunu, ...artık bağımsızlığından ve milli egemenliğinden zerre kadar fedakarlık yapamayacağını anlamamışlardır....bu millet için duraksama devirleri çoktan geçmiştir...son proje heyetimizce kabul edilebilir görülmedi...hiç kimseden fazla bir şey istemiyoruz....hakkımız doğaldır, kanunidir, akla uygundur ve bize gereklidir... Bu hakkımızı savunma ve koruma için de memleketimizin, milletimizin yetenek ve gücü o kadardır. ...görülüyor ki... bizi barışa kavuşmaktan alıkoyan sebep doğrudan doğruya iktisadi sebeplerdir. İktisadi düşüncelerdir."*; Afetinan; **a.g.e.**, s.57-69.

¹²¹ Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.XIII.

¹²² İnönü, **a.g.e.**, s.365-368.

¹²³ **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, Cilt 3, s.1290-1295.

¹²⁴ **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, Cilt 3, s.1295-1301.

Müttefik devletler tarafından Türk heyetine verilen 31 Ocak 1923 tarihli antlaşma taslağı, 27 Şubat'ta meclis gündemine getirilmiştir. Hükümet ve heyet Misak-ı Milli'nin ihlali olduğunu savunan mebusların sert eleştirilerine maruz kalmıştır. İsmet Paşa'nın Musul sorununu Milletler Cemiyeti'ne havale etme hakkındaki görüşü sert eleştiriler almıştır. Bu duruma müdahale eden Mustafa Kemal, Misak-ı Milli'nin hiçbir zaman bir haritası olmadığını ve sınırların ulusun yüksek çıkarları doğrultusunda belirlenebileceğini, Musul sorununun ertelenmesinin mutlaka Musul Vilayetinden vazgeçileceği anlamına gelmediğini, sadece Türkiye'nin daha güçlü konuma gelene kadar sorunun ileri atıldığını açıklamıştır. Ancak bu açıklama da bazı milletvekilleri tarafından olumlu karşılanmamıştır.¹²⁵

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihinde T.B.M.M. I. Devre 4. Toplantı yılı açış konuşmasında kesintiye uğrayan Lozan Konferansına değinmiş; dünya barışının sağlanması amacıyla diplomasinin her yolunun denendiğini belirtmiştir. Ertelemenin en kısa sürede sona ermesini beklediğini, Türk Milletinin her medeni millet gibi hak ettiği idari, mali ve iktisadi bağımsızlığını sağlayacak şekilde barışın sağlanması gerektiği konusu üzerinde durmuştur.¹²⁶

Mecliste 3-6 Mart 1923 tarihleri arasında Lozan hakkındaki tartışmalar tüm şiddetiyle devam etmiştir. Nihayet, 6 Mart'ta Mustafa Kemal söz alarak; *"Heyetimiz, onlara yüklenen görevi tam ve eksiksiz olarak yerine getirmiştir. Milletimizin ve meclisin vakarını korumuştur. Barış konusunun başarılı bir şekilde neticelenmesini istiyorsanız, heyetin işini sürdürebilmesi için onu moral olarak da desteklemeniz gerekir"*¹²⁷ diyerek, tartışmalara son vermeye çalışmıştır.

Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda 6 Mart'ta, Meclis Başkanlığına konuyla ilgili on dört önerge verilmiştir. Bu önergelerden ikisi grup desteği bakımından önem taşımaktadır. Saruhan Mebusu Reşat Bey ve yüz yetmiş iki mebusun imzalamış olduğu önerge özetle; İtilaf devletlerinin verdiği projenin kesinlikle kabul edilemez olduğu, bu konuda ısrarın savaş nedeni olacağı belirtilmiş, Musul sorunun ileri tarihte çözümü kabul edilmiştir. Ancak mali, idari ve iktisadi konularda asla taviz verilmemesi gerektiği, heyetin genelgede belirtilen esaslar çerçevesinde faaliyete devam etmesini ve bir an evvel sonucun alınması konuları kapsamaktadır.¹²⁸ Diğer önemli önerge ise, Sivas Mebusu Kara Vasıf Bey ve elli dört mebus tarafından imzalanmış ve meclisteki "İkinci Grup" mebusları adına verilmiştir.¹²⁹

¹²⁵ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre I, Cilt 3, s.1317-1319.

¹²⁶ Mustafa Kemal, "TBMM I.Dönem IV. Toplanma Yılı Açış Konuşması", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı108, 2006,s.30.

¹²⁷ Cebesoy, a.g.e., s.346.

¹²⁸ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre I Cilt 4, s.181; "1.İtilaf devletlerinin Lozan Konferansı neticesi olarak heyeti murahhasamıza tevdi ettikleri muahede projesi istiklalimize hâle getiren hususları ihtiva ettiğinden şayanı kabul değildir. İtilaf devletleri bu projenin kabulünde ısrar ettikleri halde tekliflerini katiyen ret ederiz. Bu takdirde harp milletimiz için zaruri olur. 2.Pek mühim ve hayati olan Musul meselesinin hallini muvakkaten talik ve Avrupa hudutlarımızı tespit etmek için heyeti murahhasamızın ve Heyeti Vekilimizin verdikleri izahata muttali olduk. Mali ve iktisadi ve idari mesailde memleket ve milletimizin hukuk hayatıyla ve istiklaliyesini, tam ve emin olarak istihsal eylemek esas dahilinde sulh teşebbüsâtına devam olunmasını ve Heyeti Vekilenin heyeti murahhasaya mezkur esasa göre vazife ve talimat vermesini teklif ediyoruz. Bircümle memalikimizin sürati tahliyesi şartı katidir. Ancak neticenin her ne olacaksa biran evvel iraesine intizar ederiz."

¹²⁹ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre I Cilt 4, s.182-183; "Anadolu harekatı milliyesi, hayat ve istiklali millimize karşı tertip edilen suikast muvacehesinde vücut bulmuş ve bütün amal ve kuvayi milleti hayat ve istiklal temin etmek noktası etrafında cemetmiştir. Gerek Misak-ı Milli'nin gerek bircümle mücahedatın temerküz ettiği esas, hakkı hayat ve istiklalden ibarettir...(öneriler belirtildikten sonra)...*hakkı hayat ve istiklalimizi kafil esasat temin edilmeden fedakarlıklardan bahsetmek doğru olmayacağı gibi esaslara ait herhangi bir meselenin de muallakta bırakılması asla mucibi faide değildir.*"

Reşat Beyin vermiş olduğu önerge, meclisteki bütün “Birinci Grup” üyelerini etrafına toplamış, ayrıca bazı zamanlar kararsız kalıp taraf değiştiren mebusları da kapsamına almıştır. Önergenin kabulü ile Meclis, barış girişimlerine devam etmesi için Rauf Bey Hükümetine ve İsmet Paşa heyetine güvenoyu vermiştir. Rauf Bey meclise teşekkür ederek; “...İnşallah hak bu milletin azmi celaletinin mükafatını ihsan edecektir. Eğer düşmanlarımız bu hakk-ı adaleti bizden esirgemek lüzumunda bulunurlarsa bu milletin silahı ve azm-i iradesinin bunu behemahal istihsal edeceğine benim imanım tamdır”¹³⁰ demiştir.

Böylelikle, müteakip safha barış görüşmeleri için de artık iç kamuoyunda birlik ve beraberlik sağlanmış, heyetin daha rahat çalışabilmesi için gerekli ortam oluşturulmuş, ulusal fikir birliği temin edilmiştir.

Meclisten alınan güvenoyu üzerine, Vekiller Heyeti toplanarak, müttefik devletlere verilecek karşı proje ve nota’yı hazırlamaya başlamışlardır. Hazırlanan nota’nın başlangıç bölümünde özetle; Lozan Konferansı’nın neden kesintiye uğradığı, bundaki sorumluluğun antlaşmanın hemen imzalanmasında ısrar eden devletlerde olduğu, oysa Türkiye’nin de konferansa diğer devletler gibi eşit şartlarda katılmış olduğu belirtilmektedir. Başlangıç bölümünden sonra; notada Türk Hükümetinin müttefik projesinde istediği değişiklik tekliflerinin dayandığı nedenler açıklanmaktadır. Bundan sonraki bölümde ise Türkiye’nin barış için yaptığı fedakarlıklar sıralanmaktadır. Nota’nın sonu ise şu şekilde bağlanmıştır:

“Eğer Müttefik Devletler Türkiye’nin, özellikle son üç ay içinde ispat etmekten geri kalmadığı barışçı duygularla aynı surette uygulanmakta iseler hükümetin herhangi bir Avrupa şehrinde veyahut üstünlükle İstanbul’da toplanacak bir konferansın yukarıda sayılan ve aslında Lozan’da yapılan müzakereler sonucunda haklarında ya fikir birliğine varılmış veya Türkiye ile Müttefik Devletler anlayışları arasında yakınlık olmuş bulunan sorunları iki hafta içinde bir barış antlaşmasında tespit edebileceğini kuvvetle ummaktadır...”

“Dünya barışını birden tehlikeye sürükleyecek unsurları yok etmeyi ve milletler arasında yerleşmesi istenen normal barışçı ilişkiler yerine yeni bir trajedik durum doğmasıyla son senelerin dehşet verici olaylarının bir kere daha çıkmasını önlemeyi son bir ödev sayan T.B.M.M. Hükümeti, cevaplarını mümkün olduğu kadar kısa süre içinde bildirmelerini müttefik devletlerden rica eyler”

Bu Türk notası ve karşı teklifleri 8 Mart 1923 akşamı, Dışişleri Bakanlığından bir memurla İstanbul’a ve 12 Mart’ta da İngiltere Büyükelçiliği Müsteşarı Henderson’a teslim edilerek Roma, Paris ve Londra’ya gönderilmiştir.¹³¹

Müttefik devletler de bu notayı alır almaz, Lord Curzon’un çağrısı üzerine 21 Mart günü Londra’da toplanmışlar ve Türk notası hakkında görüşlerini oluşturmuşlardır. 27 Mart günü karara varmışlar ve 28 Mart’ta İstanbul’daki Yüksek Komiserleri vasıtasıyla cevabi notayı Türk hükümetine ilemişlerdir. Bu amaçla aynı zamanda bir basın bildirisi yayınlamışlardır. Bu bildiride; Müttefiklerin bütün konularda tam olarak görüş birliğine vardığı, yani Türkiye karşısında birleşik bir cephenin oluştuğu mesajı verilmiştir.¹³²

T.B.M.M. Hükümeti, 7 Nisan 1923 tarihli bir nota ile müttefiklerin 31 Mart 1923 tarihli ortak notalarına cevap vermiştir. Cevabi notanın son bölümü şu şekildedir:

¹³⁰ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre I Cilt 4, s.191.

¹³¹ Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt, 6.Ks., s.213-217.

¹³² Şimşir, Lozan Telgrafları II, s.XLV-L. (İngiliz Dışişleri Bakanlığı Belgelerinden aktarılmıştır. Türk kaynaklarında nota 31 Mart tarihli olarak geçmektedir.)

*“T.B.M.M. Hükümeti Lozan’da tekrar açılacak olan konferansın başarısı için çağrı yapan devletlerin dilek ve ümitlerine katılır ve kendileri tarafından Türk temsilcilerinin bir an önce hareketi konusunda gösterilen isteğe uyararak yüksek akit devletlerinin tam yetkili delegeleriyle önümüzdeki 23 Nisan tarihinde yukarıda yazılı şehirde müzakerelere başlayabilmek için kendi yetkili delegelerini göndereceğini İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetlerine bildirmekle şeref duyar.”*¹³³

Müttefik devletler 7 Nisan 1923 tarihli Türk notasında teklif edildiği gibi, 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden barış müzakerelerine başlamak üzere Lozan’da toplanmayı kabul ettiklerini bildirmişlerdir.¹³⁴

Konferansın İkinci Dönemi (23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923)

Lozan Barış Konferansının ikinci dönemi 23 Nisan 1923 günü açılmıştır. 24 Nisan’dan itibaren görüşmelere başlanmıştır. Öncelikle Doğu Trakya sınırı sorunu ele alınmış, Meriç Nehri’nde sınırın talveg hattı olmasının gündeme getirilmesiyle çözümsüz kalmıştır. Suriye sınırı görüşülmeye başlanmış, Ankara Anlaşması’nın antlaşma metnine konması hakkındaki Türk teklifi özel görüşmelere bırakılmıştır. Irak sınırı gündeme gelince İngilizler bu konunun özel görüşmelerde ele alınması gerektiğini bildirmişlerdir. Duyun-u Umumiye konularında bazı düzenlemeler yapılmış, Osmanlı borçları konusu ise çözümlenememiştir. Yunan tamirati da tüm bu konularla birlikte ilk on beş günde çözümsüz kalan sorunlardan olmuştur.¹³⁵

Konferansın başlangıç bölümünün genel havası Karacan tarafından şu şekilde tasvir edilmektedir. *“...İsmet paşa artık fedakârlık yapmak niyetinde görünmüyordu. Türk baş delegesi, ilk konferansın verdiği tecrübe ile kendi isteğine aykırı olarak uzamak eğilimi gösteren bir mesele ile karşılaşınca lüzumsuz tartışmaları ‘Bundan aşağısına razı olamayız’ diye kesin bir dille kısa kesmek yolunu tutmuştu. Müttefikler arasında – dış görünüşe rağmen- bir cephe birliği yoktu.”*¹³⁶

Yunanistan’ın harp tamirati konusu¹³⁷ tartışmalarıyla ilgili oluşan görüşler hakkında karşılıklı gönderilen telgraflar, İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında sorun yaşanmasına neden olmuştur. Gazi Mustafa Kemal, Nutuk adlı eserinde bu konuya geniş yer vermiş ve anlaşmazlığın daha çok ruhsal ve duygusal nedenleriyle incelenmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu beyan etmiştir.¹³⁸ Bu konu hakkında Rauf Bey de anılarında; İsmet Paşa’nın özellikle, hükümetten sorduğu şeylere, sıkışık durumlarda istediği talimata, hükümetin geç cevap vererek, kendisini müşkül vaziyetlere soktuğundan şikâyet ettiğini, şikâyetlerini bazen, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa’ya yaptığını belirtmektedir. Doğrudan Mustafa Kemal Paşa’ya çekilen telgrafların da- şifre yalnız hükümet reisinde bulunduğu- kendisinden geçtiğini, istihbarat, haberleşme, karşı istihbarat yetersizliklerinden kaynaklanan sorunların bu tür gecikmelere ve yanlış anlaşılmalara neden olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.¹³⁹

Barış Konferansının ikinci bölümü başladıktan sonra, 25 Nisan ile 3 Mayıs 1923 tarihleri arasında, Musul sorunu ile bağlantılı olarak İngilizlerin, bugün “Kuzey Irak” olarak

¹³³ **Türk İstiklal Harbi**, II nci Cilt, 6.Ks., s.220-221.

¹³⁴ **Türk İstiklal Harbi**, II nci Cilt, 6.Ks., s.220-221.

¹³⁵ Seha L. Meray; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım II Cilt 1 Kitap 1, Ankara Üniversitesi SBF Yayını No:338, Ankara, 1969, s.1-32.

¹³⁶ Karacan, a.g.e., s.315-316.

¹³⁷ Meray, a.g.e., s.188-196.

¹³⁸ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk Cilt II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s.1025-1057.

¹³⁹ Orbay; a.g.e.s.540-545.

adlandırılan bölgede (Süleymaniye-Revandiz-Şemdinli Bölgesi) gerçekleştirdiği, propaganda ve silahlı propaganda faaliyetleri dikkat çekmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, Vekiller Heyeti Başkanı ve Lozan'da bulunan İsmet Paşa arasındaki yazışmalardan anlaşılan bu gelişmenin,¹⁴⁰ günümüzde yaşanan ve "Kürt Sorunu" olarak tanımlanmaya çalışılan durumun başlangıç safhasını teşkil ettiğini değerlendirmek mümkündür.

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, 8 Kasım 1918 tarihinden itibaren Türk kuvvetleri Musul'u kademeli olarak boşaltmaya başlamışlardır. 15 Kasım 1918'de Musul'daki Osmanlı birlikleri ve müesseseleri şehri tamamen terk etmiş, Musul İngilizler tarafından işgal edilmiştir.¹⁴¹ 1918-1920 tarihleri arasında bölge İngiliz denetiminde kalmış, 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında yapılan San Remo Konferansı'nda Irak ve Musul, İngiliz manda yönetimine bırakılmıştır.¹⁴²

Türk düzenli birlikleri ve resmi kuruluşları Musul ve civarını terk ederken, bölgenin etnik yapısı ve tarihi geçmişi göz önünde bulundurularak, gelecekte Musul'un Türk topraklarına katılmasının kuvvetle muhtemel olması nedeniyle Erbil, Revandiz ve Süleymaniye'de çeşitli adlar altında özel birlikler bırakılmıştır.¹⁴³ 1920 Nisan ayından sonra Elcezire Grup Komutanlığına getirilen Nihat Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın bilgisi dâhilinde bölgedeki özel birlikleri teşkilatlandırmaya başlamıştır.¹⁴⁴

Yeniden teşkilatlanma faaliyetleri kapsamında, Elcezire Grup Komutanı Nihat Paşa, Süleymaniye'de Ankara'ya yakın bir idare teşekkülünü sağlamış, Revandiz'i bir müfreze ile işgal ettirmek suretiyle, Musul Vilayetinin Faysal hükümetine (Irak) bağımlı olmasını engellemiştir.¹⁴⁵

Fevzi Paşa, bu bölgedeki gelişmeler hakkında kendisine iletilen rapora dayanarak, 25 Nisan 1923 tarihinde Vekiller Heyetine Başkanlığına gönderdiği telgrafta: *"İngilizlerin Süleymaniye bölgesinde, aleyhlerine Şeyh Mahmut tarafından geliştirilen isyanı bastırmak amacıyla uçaklarla bombardıman yaptıklarını, Revandiz'i işgale hazırlandıklarını; bölge halkını Türkiye aleyhine kıskırtmak amacıyla Türklerin Musul'a saldırarak katliam yapacakları yönünde propaganda yaptıklarını"* bildirilmektedir. Kendi durum değerlendirmesi ise: *"İngilizlerin bu girişimlerinin Kürdistan'ın istiklali harekâtına*

¹⁴⁰ Şimşir; **Lozan Telgrafları II**, s.224-235.

¹⁴¹ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, I.Cilt, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, 1999, s.120-127.

¹⁴² Paul C. Heimreich, **Sevr Entrikaları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s.226-227.

¹⁴³ **Türk İstiklal Harbi**, I.Cilt, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s.127-150.

¹⁴⁴ Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s.53. ve s.280.

¹⁴⁵ **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C III, s.563-564; *"Mütarekeden beri her kazasına hakim siyasiler göndererek, İngilizlerin nüfuz ettikleri Musul vilayetinde(Zaho,Musul,Kerkük)...İngiliz ve İngiliz mensubu yerli memurları katil ve imha veya firara mecbur ettirerek, oralarda meclisi idarelerin teccüssünü ve nihayet Süleymaniye'de Hükümeti milliyemize tabi mahalli bir hükümetin teşekkülünü temin ve Revandizi müfreze ile işgal ettirdim. Bu gün Musul vilayetinin bütün aşairi Anadolu'dan daha sağlam ve hükümeti milliyeye daha merbut Osmanlıdır. Cepheden infikakim tarihine kadar Musul Vilayeti Faysal hükümeti tabiyetini kabul etmediği gibi, İngiliz himayesinde müstakil bir hükümet teşkili hakkındaki İngiliz tekliflerini ret ederek, Hükümet-i Osmaniye camiasına girmekten başka sureti tesviye kabul etmeyeceklerini İngilizlere bildirdiler... Muntakamda haribi ve dahili bütün teşebbüsatında aşair ve halk en müessir kuvvetimi teşkil ediyordu. Aşair rüesasının kabiliyetlerine nazaran gördükleri lütuf veya unfile muamele onları hükümet-i milliyeye o surette raptetmişti ki, her hangi bir hizmet için vuku bulan teklifim hiçbir defa ret ile muamele görmemiştir..."* (imza: 5 Nisan 1338, Sabık Elcezire Cephesi Kumandanı Mirliya Nihad)

memleketimiz içerisinde geniş bir etkinlik alanı sağlayacağı, Revandiz bölgesinin İngilizler tarafından işgalinin, Lozan'da geliştirilen görüşlere aykırı olduğu" şeklindedir.¹⁴⁶

Bu mesajı alan Rauf Bey, 27 Nisan tarihinde İsmet Paşa'ya durumu ve Genelkurmay Başkanı'nın raporu ile değerlendirmesini iletmiştir. Vekiller Heyeti'nin de bu değerlendirmeye katıldığını, İngiliz sorumlu temsilcileriyle görüşülerek gelecekte ortaya çıkabilecek sakıncaların giderilmesini istemiştir.¹⁴⁷

İsmet Paşa, bu gelişme hakkında 28 Nisan'da çekmiş olduğu telgrafta; "*Barış Antlaşmasına Irak hududu hakkında İngilizlere önerilen mevcut durumun korunması, ancak antlaşmanın onaylanması anından başlayacak olan bir yıl için geçerli olabilir. Bununla birlikte mevcut durumun korunması belli olmuştur. Karşılıklı olarak her iki tarafın yerel kuvvetlerinin harekâta bulunmasına engel değildir. Bu nedenle İngiliz heyetine bir girişimde bulunulmasına imkân ve bunda bir fayda olmadığı görüşündeyim...*"¹⁴⁸ şeklindeki görüşünü bildirmiştir.

Sonuçta, Revandiz bölgesinde meydana gelen gelişme hakkında Rauf Bey, 3 Mayıs 1923'de, İsmet Paşa'ya bir telgraf daha çekmiştir. Bu telgrafın ikinci maddesinde bulunan, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın görüşünün, günümüzdeki gelişmelere açıklık getirmesi bakımından önemli olduğu değerlendirilebilir;

*"Revandiz üzerine geniş ölçüde yapılan İngiliz askeri harekâtı, İngilizlerin öteden beri bölgeye ilişkin izledikleri siyasetin esaslarını açık bir şekilde ortaya konmasıdır. Bize bağlı ve bizden ümit bekleyen Kürtleri, zorunlu olarak izlenen bir şey yapılmaması siyaseti karşısında, en müthiş zulümlerle hordahaş ederek, uçak bombardımanlarıyla köylünün mal ve varlığını yok eyleyerek, İngiliz kuvvet ve azameti karşısında Kürtleri tamamen boyun eğen, bağımlı bir duruma soktukten sonra, bol para, mal, hayvan vererek ve iyilik göstererek Kürtleri düştükleri felaketten arzu ettikleri hayat ve istiklale ancak İngilizlerin eliyle kavuşabileceklerine inandırmak ve bu suretle kurulacak Kürdistan'ın kanlı deneyimlerden sonra bize dargın ve düşman bir yüz göstermesini sağlamaktır. Bu nedenlerle Kürdistan sorununun başlamış olduğunu ve bu sorunun ciddiyetle ve dikkatle göz önüne alınması gerektiğini arz ederim!..."*¹⁴⁹

İngilizlerin, Süleymaniye-Revandiz-Şemdinli bölgesinde başlayan, kendi menfaatleri uğruna Kürt Halkını, Türkiye aleyhinde kışkırtma ve teşkilatlanmalarına destek olma çabaları, 1924-1938 yılları arasında meydana gelen Nasturi, Şeyh Sait, Mutki, Ağrı, Zeylan, Oramar, Tunceli(Dersim) gibi ayaklanmaların, siyasi ve sosyal alt yapısını oluşturmuştur.¹⁵⁰

İngiliz istihbarat ve propaganda birimlerinin Arap yarımadası ve Mezopotamya bölgesinde yaygın ve kapsamlı çalışmaları, I. Dünya Harbi öncesinden başlamıştır. İstihbarat elemanlar vasıtasıyla, önce Araplar daha sonra Kürtler ve Kürt kamuoyu, Türkiye aleyhine kışkırtılmış ve nihayetinde bunda başarılı olunmuştur.¹⁵¹ Günümüzde aynı bölgede yaşanan gelişmelerin, tarihi süreç içerisinde geldiği boyutun temellerinin o günlerde atıldığını değerlendirmek mümkündür.

¹⁴⁶ Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.224-225.

¹⁴⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.225.

¹⁴⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s.235.

¹⁴⁹ *A.g.e.*, s.261-262.

¹⁵⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, Ankara, 1972, s.19-479.

¹⁵¹ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996, s.105, 170-179; Cemal Kutay, *Lawrens'e Karşı Kuşçubaşı*, İklim Yayınları, İstanbul, 2004.

Konferansın ikinci bölümü, birinci bölümüne nazaran daha çetin bir diplomasi harbiyle geçmiştir. İlk bölümde çözülemeyen konulardan biri olan Türklerin tazminat talebi, bir ara Yunanlıların çatışma tehdidine rağmen Venizelos ile İsmet Paşa'nın akılcı diplomasi ile çözülmüş, Karaağaç talep edilen tazminat karşılığı Türkiye'ye bırakılmıştır. Konferansın son altı haftası, Osmanlı borçlarının hangi para birimiyle ödeneceği, kapitülasyonların kaldırılması, Müttefiklerin işgal ettikleri Türk topraklarını tahliyesi konularının çözümlenmesiyle geçmiştir. Tahliye konusu kolaylıkla çözümlenmiştir. Ancak diğer iki konu Müttefikler tarafından bir koz olarak kullanılmıştır. Fransızlar ikinci bölüme Chester imtiyazına ve Suriye sınırına yığılan Türk birliklerine duydukları kızgınlıkla başlamışlardır.¹⁵²

Musul konusunda Fransız desteğini alamayan Türkler, ikinci bölümde Fransızlarla ciddi bir diplomatik savaşa girmişlerdir. İngilizler ise ikinci bölümde ağırlıklı olarak Fransızlar ile Türkler arasında arabuluculuk rolü oynamışlardır. Bu sayede Fransızlar Osmanlı borçlarının halli konusunda ikna olmuşlardır. Neticede Türk Heyeti, başta kapitülasyonlar olmak üzere pek çok konuda görüşlerini müttefiklere kabul ettirmişlerdir. Meis'in İtalyanlara ve Tuna nehri üzerindeki, evvelce Türkiye'ye ait olan Adakale'nin Romanya'ya bırakılmasına razı olmak gibi esneklik gösterilen, geri adım atılan meseleler, Musul ve Hatay gibi çözümü zamana bırakılan konular da olmuştur. Ancak bunların hiç biri yeni Türk Devleti'nin varlığını, temel güvenlik çıkarlarını tehdit edebilecek konular değildir.¹⁵³

Lozan Barış Konferansının sonuçlanması, 17 Temmuz 1923 tarihinde Anadolu Ajansından iç kamuoyuna şu şekilde yansıtılmıştır:

Ankara 17 Temmuz, A.A. – “Baş delegemiz İsmet Paşa Hazretlerinden bugün hükümete gelen telgraf namede, İtilaf Devletleri delegeleriyle Türk delegeler heyetimiz arasında ihtilaflı bulunan şirketler ve İstanbul'un deniz kuvvetlerinden tahliyesi meselelerinin dün gece sabaha kadar devam eden delegeler toplantısında milli menfaatlerimize zararlı olmayacak, iktisadi bağımsızlığımızı ihlal etmeyecek makbul bir şekle konulması suretiyle sonuçlandırıldığı ve kararların yarın komitelerden geçirileceği ve artık resmi oturum yapılmayarak barış antlaşması metninin birkaç güne kadar imzasının muhtemel bulunduğu bildirilmiştir.”¹⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa, 24 Temmuz 1923 tarihinde Türk ordusuna, gönderdiği bayram tebrik mesajında; Lozan'da elde edilen başarıyı şu şekilde dile getirmektedir:

“ Bayramı kutladığımız bu günlerde delegeler kurulumuzla İtilaf devletleri arasında Lozan Barışı imzalanıyor. Sayısız güçlüklerle dolu bir yolun sonuna başarıyla ve onurla ulaştık. Savaş alanında olduğu kadar siyasal alanda da Türk milletinin hakları, soğukkanlılıkla ve yeterlilikle savunulmuştur. Şimdiye kadar hiçbir ordunun kaldıramadığı ağır bir görevi büyük bir geçmişin ününe yakışır bir biçimde yerine getirmiş olan kahraman ordumuz, bugün, kurtulan vatanın ufuklarında bayram ve barış güneşinin beraber doğduğunu görüyor. Dünya ve tarih karşısında Türk milletine karşı üstlendikleri görevi başarıyla yerine getirmekten dolayı, şimdi çok haklı olarak mutlu ve kıvançlı olan değerli silah arkadaşlarımın, aynı mutluluk duygusuyla ve kıvançla bayramını kutluyorum ”¹⁵⁵

¹⁵² Meray, a.g.e., Takım II, Cilt 1, Kitap 1, s.66-325. Demirci, a.g.e., s.193-194.

¹⁵³ Öymen, *Silahsız Savaş*, s.383-384.

¹⁵⁴ Karacan, a.g.e., s.502.

¹⁵⁵ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*; Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.552.

Türkiye açısından Lozan Barış Antlaşması'nın dış kamuoyundaki yansıması, tarafsız İsviçre basınında şu şekilde yer almıştır:

*“Lozan Anlaşması'nın, Avrupa diplomasisini yüz yıldan fazla bir zamandan beri meşgul eden **Doğu Dünyası Sorunu**'nu kesin olarak çözümleyip, yeryüzünden kaldıracığını iddia etmek, güç olacaktır. Bunun için yeni anlaşmanın çok boşlukları ve çözümlenmemiş sorunları vardır. **Eğer Lozan Anlaşması, doğuda en azından on iki yıldan beri aşağı yukarı kesintisiz devam eden savaşa bir son verir ve yeryüzünün ızdırap eken o köşesine gerçekten barış getirirse, halklar tarafından şükran ile karşılanacaktır... Türkiye'nin 1920'den beri politik gücünden dolayı ulaşılan bu anlaşma, barışa zorlanma durumunu değiştirecek olursa, İsviçre, kendi toprakları üzerinde, Avrupa'nın barışı için, tek taraflı dikta barışından daha fazla garantili anlaşma metotlarına dönüldüğünden dolayı, onur duyabilir...***

“... Bugünkü Türkiye Sevr Anlaşması'nda kağıt üzerinde planlanan Türkiye ile kıyaslanacak olursa, Türk diplomasisinin korkunç başarısı göze çarpmaktadır...

“... Türkiye'nin kendisini dış ülkelere karşı medeni bir ülke olarak göstermesi gerekecektir. Kapitülasyonların kaldırılmasından ve iç bağımsızlığın geri kazanılmasından sonra elde edilen büyük başarı ile bunun da gerçekleştirilmesi olanak içindedir. Ankara'nın Sevr'den Lozan'a kadar atmış olduğu dev adım da bunu açıklamaktadır.”¹⁵⁶

Sonuç:

Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922 tarihinde başlamış, 4 Şubat – 22 Nisan 1923 tarihleri arasında kesintiye uğramış, 24 Temmuz 1923 tarihinde Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir. Konferansa, Türkiye, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Müttefik Devletler (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) taraf, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği gözlemci olarak, Bulgaristan, Belçika ve Portekiz devletleri de kendileri ile ilgili konularda katılmışlardır.

Konferans, Türkiye açısından “Misak-ı Milli”nin gerçekleştirilmesi amacıyla, “Milli Mücadele”nin diplomasi alanında sürdürüldüğü; Müttefik devletler açısından Türkiye üzerinde uzun yıllardır devam eden çıkar ve menfaatlerinin sağlanması amacıyla her türlü diplomasi yollarının denendiği uluslararası bir platform olarak kullanılmıştır

Konferansa taraf olarak katılan bütün devletlerin kamuoylarının beklentileri, uzun yıllardır süren savaş ortamının bir an evvel sona ermesi, ülkelerinde huzur ve refahın sağlanmasıdır. Ancak, devlet yöneticileri ülkelerinin ulusal çıkar ve menfaatlerini gözetmek durumunda olduklarından, diplomasi ve aynı zamanda propagandanın her türlü yoluna başvurmak suretiyle ulusal hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır.

Başta İngiltere olmak üzere müttefik devletler; uluslararası ortamda kamuoyu oluşturmanın ve sürdürülebilmenin önemini, 1900'lü yılların başında anlamışlardır. Kamuoyu oluşturmanın en etkili yolu olan propagandayı, devlet çapında oluşturdukları teşkilatları vasıtasıyla, I. Dünya Savaşı boyunca sürdürmüşlerdir. Lozan Barış Konferansı sürecinde de diplomasi alanındaki gayretlerini, propaganda yoluyla destekleyen müttefik devletlerin, Türkiye'ye karşı bu alanda sağladıkları üstünlüğü göz ardı etmenin mümkün olmadığı değerlendirilmektedir.

¹⁵⁶ **Neue Zürcher Zeitung**, 13 Aralık 1923.

Türkiye’de ise, söz konusu propaganda teşkilatları, Mustafa Kemal Paşa’nın girişimleriyle, 1920 yılından itibaren oluşturulmaya başlanmıştır. Bu amaçla öncelikle Anadolu Ajansı kurulmuş, Türk basınının uluslararası haber alma ihtiyaçlarını ellerinde tutan ve yabancı ülkelerin kontrolü altında olan ajansların tekeline son verilmiştir. T.B.M.M. tarafından çıkarılan kanunla teşkil edilen, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü vasıtasıyla; devlet çapında propaganda ve karşı propaganda faaliyetleri uygulanabilir duruma gelmiştir. Bu kuruluş vasıtasıyla; iç basın nispeten kontrol altına alınmış, İsviçre, Paris, Londra, Viyana, Berlin ve New York’ta açılan dış temsilciliklerle uluslararası basının izlenmesi, Türkiye’ye yönelik propagandaya karşı tedbirler geliştirilmesi mümkün olmuştur.

Lozan Barış Konferansı sürecinde iç ve dış kamuoyu oluşturmak amacıyla yapılan faaliyetler, Türk Kurtuluş Savaşı’nın lideri Mustafa Kemal Paşa’nın kamuoyu ve dış politika hakkındaki prensipleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Çoğu zaman kendisi iç ve dış basın imkânlarından istifade etmiş, konferans ve toplantılarda görüşlerini aktarmıştır. Böylece iç kamuoyunun gelişmeler hakkında aydınlatılmasını, umutsuz anlarda maneviyatının artırılmasını sağlamıştır.

Mustafa Kemal’in bu süreçteki beyanatları incelendiğinde, amacının; “Türk milletinin bağımsızlık yolundaki haklı davasında, dış kamuoyu yaratmak ve bu kamuoyunun kendi karar organları üzerinde baskı oluşturmasını sağlamak” olduğunu değerlendirmek mümkündür. Mustafa Kemal ayrıca, Müttefik devlet yetkililerinin, düşünce, tutum ve davranışlarında istenilen değişikliklerin gerçekleşmesi için de dış haber ajanslarını ve basını etkili olarak kullanmıştır.

İngiliz ve Fransız basınının Türkler aleyhine yaptıkları propaganda, İsmet Paşa’nın Lozan’da, basın mensuplarına yapmış olduğu dürüst ve gerçekçi açıklamalarla etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. İsmet Paşa’nın beyanları, belli zamanlarda dış kamuoyu üzerinde çok etkili olmuş, ülkelerin propaganda teşkilatları, kamuoyları üzerindeki etkiyi azaltmak için yoğun çaba göstermek zorunda kalmışlardır.

Lozan’da meydana gelen gelişmeler, görüşülen konular ve alınan kararlar Rauf Bey tarafından sürekli meclise aktarılmıştır. Lozan’da görüşülen konular hakkında mecliste yapılan tartışmalarla, Türk devletinin görüşleri sürekli güncel tutulmaya çalışılmıştır. Meclisteki görüş ayrılıkları; yeni Türk devletinin bağımsızlığı, huzur ve güvenliğinin temini bağlamında çözümlenmiş, birlik ve beraberlik sağlanmıştır. Türk basını ise, konferansta görüşülen her konuda haberlerin süratle Türk kamuoyuna iletilmesinde görevini yerine getirirken, sırasında ağır tenkitleri ve açıklamaları ile de yararlı olmuştur.

Sonuç olarak; Lozan Barış Konferansı, Türkiye ile Müttefik devletleri arasında yüzyılların bir hesaplaşması olarak gerçekleşmiştir. Türkler, Şark Meselesi’ni Türkiye’nin paylaşılmasıyla çözümlenmek isteyen, I. Dünya Savaşının galip devletlerine karşı bir diplomasi savaşı vermişlerdir. Türk devletinin en yetkili şahsiyetleri, girişilen diplomasi savaşının kamuoyu desteğinin sağlanması için; dönemin en etkili kitle iletişim aracı olan iç ve dış basın imkânlarını kullanmışlar, konferans ve toplantılar düzenlemişler, yüz yüze temaslarla kanaat önderlerini etkilemeye çalışmışlardır. Kamuoyu oluşturmaya yönelik girişimler; gerçekçi ve akılcı bir düşünceyle, dürüstçe yapılmıştır. Konferans süresince en ümitsiz anlarda dahi, teslimiyetçi olunmamış, yeni Türk devletinin bağımsızlık yolundaki haklı davasının, dış kamuoyuna uygun koşullarda yansıtılmasına gayret edilmiştir.

Kaynakça:

Yayınlanmış Belgeler

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Cilt II-III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları No:1, Ankara,1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri; Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi; Sayı 19, Vesika No: 470; Sayı 67, Vesika No: 1489, 1505, 1506, 1510., Erkan-ı Umumiye Basımevi, Ankara, 1957.

Lozan Barış Konferansı Tutanak ve Belgeler; Takım I, Cilt I, Kitap 1 ve 2; Takım II, Cilt I, Kitap 1 ve 2, Hazırlayan, Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1969.

Lozan Telgrafları; Cilt I-II, Hazırlayan, Bilal N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1990.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları; Cilt III-IV, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri; Cilt 24, 3.11.1338; Devre I, Cilt 2; Devre I, Cilt 27.

Türk Devrimi Mülakatları; Derleyenler, Sabahattin Özel, Işıl Ç.Hacıbrahimoglu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Kitaplar

Abadan, Nermin; **Halk Efkarı ve Tesir Sahaları,** Ankara Üniversitesi SBF Yayın No:50-32, Yeni Matbaa, Ankara, 1956;

Akşin, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,** I-II, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

.....; **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm,** İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Akyüz, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Armaoğlu,Fahir; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi,** Cilt I, , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1992.

Bıyıklıoğlu, Tefvik; **Trakya'da Milli Mücadele,** II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Cebesoy, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralar,** Temel Yayınları, İstanbul, 2007.

Demirci, Sevtap; **Belgelerle Lozan,** ALFA Yayınları, İstanbul, 2011.

Ertürk, Hüsamettin; **İki Devrin Perde Arkası,** Sebil Yayınları, İstanbul, 1996.

Gazi Mustafa Kemal; **Nutuk-Söylev,** Cilt II-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Genelkurmay Başkanlığı; **Türk İstiklal Harbi,** II.Cilt Batı Cephesi 6.Kısım IV.Kitap, Ankara, 1969.

....., **Türk İstiklal Harbi,** I.Cilt Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, 1969.

....., **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar,** Ankara, 1972.

Goloğlu, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihi V Türkiye Cumhuriyeti,** İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Gökbilgin,M.Tayyib; **Milli Mücadele Başlarken,** Cilt I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Grassi, Fabio L.; **İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Güz, Nurettin; **Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri,** Turhan Kitabevi, 2008.

İnönü, İsmet; **Hatıralar,** Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2009.

- Jaeschke, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Karacan, Ali Naci; **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Kardeş, Fethi; **60 Yıllık Hikayesi**, Basın-Yayın Gn. Müdürlüğü, Ankara, 1980.
- Kıtsıkıs, Dimitri; **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul, 1963.
- Kocatürk, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Kutay, Cemal; **Lawrens'e Karşı Kuşçubaşı**, İklim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Orbay, Rauf; **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Öymen, Onur; **Silahsız Savaş**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Pallis, Alexander Anastasius; **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Sarıhan, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Sezer, Duygu; **Kamuoyu ve Dış Politika**, Ankara Üniversitesi SBF Yayın No:339, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- Soysal, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Şimşir, Bilal; **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi**, Cilt I, 1922-1924, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981.
- Tansel, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt I-IV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977.
- Türkmen, Zekeriya; **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- Yavuz, Bige; **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Makaleler**
- Atatürk, Mustafa Kemal; *"TBMM I.Dönem IV. Toplanma Yılı Açış Konuşması"*, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı108, 2006.
- Erez, Naşid; *"Lozan Konferansı ve İsviçre Kamuoyu"*, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 34, 1970.
- Kürşat, Cengiz; *"TBMM'de Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar"*, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 34, 1970.
- Meray, Seha L.; *"Halk Efkarı ve Yoklaması"*, **SBF Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3, 1954.
- Sükan, Bige; *"1922 Yılında Orta Doğu'da Uluslar arası Petrol Rekabeti"*, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 2, 2003.